

Het draagvlak van de solidariteit

Deelrapport 5

De politieke en ideologische inbedding van het draagvlak van de solidariteit

ANTON DERKS

Vakgroep Sociologie
Onderzoeksgroep TOR
Vrije Universiteit Brussel

I N H O U D

1	<i>Inleiding</i>	4
1.1	Het draagvlak van de solidariteit, onderdeel van een sociaal-economische breuklijn?.....	4
1.2	Sociale klassen, ideologie en politiek.....	6
2	<i>De persistentie van de breuklijnen in Vlaanderen</i>	8
2.1	De economische breuklijn in het politieke partijdiscours.....	8
2.2	Twee onafhankelijke breuklijnen?	15
2.3	Sociografie van de breuklijnen	19
3	<i>Sociologisch en ideologisch profiel van de Vlaamse electoraten</i>	24
3.1	Sociografie van de partijelectoraten	25
3.2	Ideologie van de partijelectoraten	26
3.3	Is de economische breuklijn achterhaald?	33
4	<i>Ideologische kavels in het Vlaamse politieke landschap: een descriptieve analyse</i>	35
5	<i>Class Politics: hoe links is de “kleine man” (nog)?</i>	41
6	<i>Conclusies</i>	45
6.1	<i>Not beyond Left and Right</i>	45
6.2	Over sociale klassen en politiek in de postindustriële samenleving	47
6.3	Over herverkaveling	48
	<i>Bijlage</i>	51
	<i>Bibliografie</i>	54

In vorige deelrapporten werd een uitvoerige analyse gemaakt van verschillende houdingen die relevant zijn voor de thematiek van het draagvlak van de solidariteit, zoals opvattingen over de sociale zekerheid, de verzorgingsstaat, risicosolidariteit en gelijkheid. In dit laatste rapport wordt deze thematiek in een politiek-maatschappelijke, electorale en ideologische context geplaatst.

Dit deelrapport bestaat uit zes secties. In de eerste sectie wordt de algemene probleemstelling van dit rapport geschetst en een aantal centrale concepten toegelicht. Hier wordt beknopt beroep gedaan op de politiek-sociologische literatuur, meer bepaald over breuklijnen, sociale klassen en politieke partijen.

In de tweede sectie start het empirisch onderzoek. Eerst wordt aan de hand van officiële teksten en toespraken een zeer korte schets gemaakt van de positionering van de Vlaamse politieke partijen op de breuklijnen, met bijzondere aandacht voor de sociaal-economische (links-rechts) breuklijn. Daarna wordt onderzocht in welke mate de opvattingen van Vlamingen over solidariteit, gelijkheid en de verzorgingsstaat geïnterpreteerd kunnen worden vanuit het concept van de sociaal-economische breuklijn en hoe deze breuklijn zich verhoudt tot de nieuwe (sociaal-culturele) breuklijn¹. In dezelfde sectie wordt vervolgens een beknopte sociografie gepresenteerd van de twee ideologische breuklijnen.

In de derde sectie wordt het ideologisch profiel van de partijelectoraten geschetst. Verschillen de electoraten (nog) sterk van elkaar voor wat betreft hun houdingen over gelijkheid, solidariteit en de verzorgingsstaat, evenals hun houdingen voor de nieuwe breuklijn? En meer specifiek: houden kiezers van 'linkse' partijen er ook duidelijk meer linkse standpunten op na? Of is het stemgedrag dermate losgekoppeld van ideologie, dat de electoraten ideologisch nauwelijks nog van elkaar te onderscheiden zijn?

In de vierde sectie wordt de bevolking opgedeeld in een aantal relatief homogene ideologische clusters of kavels. Het ideologisch en socio-demografisch profiel van deze kavels wordt geschetst en er wordt nagegaan hoe deze kavels zich tot de bestaande electoraten verhouden.

In de vijfde sectie concentreren we ons op de ideologische klassenproblematiek. Stemmen mensen die onder aan de sociale ladder staan (nog) links? Of is deze band volledig vervaagd? En in welke mate wordt klassenbepaald stemmen ideologisch ingevuld?

In de conclusie tenslotte worden de bevindingen samengevat in het licht van actuele discussies over politieke herverkaveling, het einde van de links-

---

¹ Het concept van de nieuwe, sociaal-culturele breuklijn werd reeds uiteengezet in een vorig deelrapport (Tresignie, Elchardus & Derks, 2002).

rechts tegenstelling, het vervagen van de (klassieke) politieke breuklijnen en de politieke relevantie van sociale klassen.

1 Inleiding

1.1 Het draagvlak van de solidariteit, onderdeel van een sociaal-economische breuklijn?

Opvattingen over solidariteit, herverdeling, de verzorgingsstaat en sociaal-economisch beleid zijn sterk ideologisch gekleurd. Verschillende ideologieën zullen verschillende antwoorden aanreiken over fundamentele maatschappelijke vragen die betrekking hebben op de verdeling van de economische welvaart, over de rol van de overheid en de verantwoordelijkheid van het individu op dit vlak. Zijn de bestaande inkomensongelijkheden rechtvaardig? Moeten mensen persoonlijk geresponsabiliseerd worden voor risicovol gedrag? Dient de overheid zich te mengen in het sociaal-economisch beleid of moet de markt zoveel mogelijk vrij spel krijgen? Op al deze vragen bestaan duidelijke ideologische meningsverschillen.

Ideologieën zijn ideeënsystemen die het denken, handelen en voelen van mensen beïnvloeden. Ze zijn niet enkel aanwezig in de hoofden van de mensen, maar kunnen enkel succesvol overleven als ze ook organisatorisch verankerd worden. Politieke partijen spelen hier een belangrijke rol. Partijen hebben een grote invloed op de elaboratie (of vernieuwing) en de institutionalisering (onder meer via het beleid) van ideologieën.

Het actuele politieke partijlandschap is het resultaat van ideologisch en politiek cultuurwerk doorheen de tijd en wordt onder meer bepaald door de tegenstellingen of politieke breuklijnen binnen de samenleving. Tijdens crisismomenten kunnen bepaalde breuklijnen een grotere relevantie krijgen en organisatorische en institutionele vorm krijgen, het is vaak op dergelijke momenten dat nieuwe politieke partijen worden opgericht die zich specifiek op een bepaalde breuklijn positioneren (Flora, 1999).

Voor wat betreft het Belgische politieke systeem onderscheidt men doorgaans drie klassieke politieke breuklijnen: de levensbeschouwelijke breuklijn, de sociaal-economische breuklijn en de communautaire breuklijn (Witte, Craeybeckx & Meynen, 1997). Recent is er, zowel binnen de sociale wetenschappen als in het politieke debat, de discussie of deze breuklijnen nog wel relevant zijn. Vereenvoudigd kan men hier twee visies onderscheiden. De eerste visie karakteriseert onze samenleving als postmodern. In deze snel evoluerende, fluïde samenleving krijgen politieke tegenstellingen niet langer de kans zich uit te kristalliseren en te stollen tot duurzame breuklijnen. Deze visie wordt in Vlaanderen onder meer door Luc Huyse (2002) uitgedragen. Volgens anderen zijn breuklijnen nog altijd relevant in het actuele politieke systeem. Breuklijnen zijn volgens deze visie niet onveranderlijk, maar situeren zich in een dynamisch politiek systeem.

Bestaande breuklijnen kunnen meer of minder relevant of *salient* zijn op bepaalde tijdstippen, ze kunnen ook gherdefinieerd worden en er kunnen ook nieuwe breuklijnen ontstaan. Het werk van de TOR-groep sluit zich aan bij deze laatste visie (Elchardus & Derks, 1996; Elchardus & Pelleriaux, 1998).

De houdingen die in dit en in voorgaande rapporten onder de noemer “het draagvlak van de solidariteit” werden bestudeerd, hebben vooral betrekking op sociaal-economische thema’s. De vraag die zich stelt, en die in de volgende secties ook empirisch zal worden nagegaan, is in hoeverre deze houdingen aanzien kunnen worden als een positionering op één globale, sociaal-economische breuklijn, en of deze breuklijn ook electoraal nog belangrijk is.

Historisch wordt de ontwikkeling van de sociaal-economische breuklijn in verband gebracht met de industriële revolutie (Flora, 1999). Ze vloeide voort uit de klassenconflicten tussen de arbeiders en de eigenaars van de productiemiddelen, vandaar dat deze breuklijn aanvankelijk ook wel eens de arbeid-kapitaal tegenstelling werd genoemd. De expansie van de Belgische industrie in de negentiende eeuw draaide aanvankelijk vooral uit in het voordeel van de nieuwe ondernemers. Het begin van de tweede helft van de negentiende eeuw staat in ons land bekend als de triomf van het (economisch) liberalisme, de succesvolle industriëlen integreerden met de hoogste (adellijke) kringen van het land en ze werden in hun opmars aanvankelijk nauwelijks gehinderd door sociale regelgeving of een georganiseerde arbeidersbeweging (Witte, Craeybeckx & Meynen, 1997). De industrialisatie leidde tot een migratiebeweging van rurale gebieden naar de steden en de industriële centra. De sociale condities voor de arbeiders waren in deze periode (ca. 1850-1884) zeer hard, gekenmerkt door lange werkdagen (gemiddeld 12 à 14 uur per dag), lage lonen en een gestage toename van vrouwen- en kinderarbeid. Op het einde van de 19de eeuw ging het economisch opnieuw beter in ons land en begon een nieuwe fase van de industriële revolutie. Deze economische ontwikkeling ging gepaard met een proces van democratisering, het algemeen meervoudig stemrecht werd ingevoerd (1893). De arbeidersbeweging ging zich steeds beter organiseren en in 1885 werd de Belgische Werkliedenpartij opgericht. De sociaal-economische breuklijn vertaalde zich ideologisch in de tegenstrijdige visie van twee opponerende partijen: aan de ene kant de (socialistische) arbeidersbeweging die pleitte voor meer sociale bescherming, hogere lonen, meer inspraak (onder meer via de vakbonden, alsook het gevecht voor algemeen enkelvoudig stemrecht), een geleide economie (nationalisering/socialisering) en aan de andere kant de liberale ondernemers die de belangen van de industrie en de ideologie van de vrije markt (*laissez-faire*) propageerden.

De sociale strijd heeft in ons land het pad geëffend, niet naar een nationalisering van de economie maar wel naar meer sociale zekerheid, wetgeving en regulering. De economische wederopbouw na de Tweede

Wereldoorlog leidde tot een herneming van het vrijemarktmodel maar met een versterking van het sociale overleg en een uitbreiding van een stelsel van verplichte sociale verzekeringen voor werknemers. Het nieuwe sociale stelsel, dat we naderhand de verzorgingsstaat zijn gaan noemen, voorzorg voor elke verzekerde werknemer het recht op een vervangend inkomen bij werkloosheid, ziekte, invaliditeit en ouderdom. De verzorgingsstaat kende zijn gouden periode in de jaren zestig en zeventig, maar kwam in de jaren tachtig onder hevige ideologische kritiek te staan. Deze kritiek, die vooral uit Angelsaksische hoek kwam (Reagan en Thatcher) liet ook ons land niet volledig onberoerd. Toch heeft België deze kritieken vrij goed doorstaan en staat ons land tot op heden bekend als een land met een goed uitgebouwd systeem van sociale zekerheid. De prijs hiervoor zijn weliswaar de hoge belastingen en sociale bijdragen, maar het resulteert wel in effectieve herverdeling. Dit blijkt onder meer uit cijfers die aantonen dat in ons land de inkomensverschillen tussen de huishoudens, in vergelijking met andere landen, relatief klein zijn (Wildeboer Schut, Vrooman & de Beer, 2000).

1.2 Sociale klassen, ideologie en politiek

De meeste sociale wetenschappers zijn het erover eens dat de relatie tussen sociale klassen, ideologie en politiek, de laatste decennia grondig is gewijzigd. Eén van de stellingen die in dit verband wordt geponeerd is dat de loyaliteit van de arbeidersklasse (en de sociaal zwakke groepen in het algemeen) met 'linkse' of 'socialistische' bewegingen en politiek, gedurende de laatste decennia vervaagd is. In de literatuur worden verschillende tendensen aangehaald om deze vermeende trend te verklaren.

Ten eerste is het gekende debat over de 'verburgerlijking' van de arbeidersklasse relevant. Volgens deze these hebben de arbeiders kort na de tweede wereldoorlog, vanwege het toenemende welvaartspeil, hun interesse voor brede maatschappelijke strijdpunten verloren.² Ze zouden hun (verbeterde) positie in de maatschappij aanvaarden of deze niet langer in termen van 'ongelijkheid' ervaren. Op het vlak van houdingen en waarden zouden ze gretig participeren in een nieuwe culturele consensus, gericht op sociale mobiliteit en materiële vooruitgang. Of, zoals Ferdynand Zweig (1965 (1961)) het formuleerde aan het begin van de 'Golden Sixties', de werkers van de welvaartsstaat zijn inhalige 'bourgeois-arbeiders' geworden die zich laten meezuigen in een spiraal van toenemende verwachtingen.

---

² Voor sociaal-historisch onderzoek naar tendensen van verburgerlijking bij de arbeidersklasse vóór de tweede wereldoorlog, zie (de Regt, 1984; Lis, Soly & Van Damme, 1985). Deze studies relativeren het geromantiseerd beeld van de linkse, strijdvaardige arbeider van het einde van de negentiende eeuw en tonen aan dat de interesse onder de arbeiders, vooral bij de relatief welvarende categorieën die uitzicht hadden op materiële verbetering, voor zogenaamde 'burgerlijke' fatsoenscriteria (orde, netheid, discipline, sociale mobiliteit en een gerieflijk gezinsleven) historisch geen recent verschijnsel is.

Ten tweede hebben ontwikkelingen die vaak geduid worden met de term 'postindustrialisering' (zoals de groei van de tertiaire en quataire sector, het postfordisme, de onderwijsexpansie, de afnemende behoefte aan manuele arbeidskrachten, de delocatie van arbeid als gevolg van globalisering) de klassieke klassenstructuur grondig door elkaar geschud (Pakulski & Waters, 1996; Clark & Lipset, 2001), voor een nuancering zie (Svallfors, 1995; Esping-Andersen, 1999; Hout, Brooks & Manza, 2001). De traditionele arbeidersklasse verliest in deze mobiele en heterogene samenleving aan gewicht en de nieuwe sociaal kwetsbare categorieën (zoals laagopgeleiden en migranten) vormen geen klasse *fur sich* met een collectief bewustzijn. De interne verdeeldheid onder de arbeiders werd pijnlijk duidelijk toen grote delen van de (vaak ex-socialistische) arbeidersklasse zich lieten verleiden tot een stem voor rechts-populistische anti-migrantenpartijen. De opkomende middenklasse van jonge hoogopgeleiden en de nieuwe sociale bewegingen leggen vanaf de jaren zestig nieuwe ideologische accenten in het linkse discours (feminisme, ecologisme, anti-autoritarisme, antiracisme en post-materialisme) waar de traditionele linkse achterban zich moeilijk mee kan identificeren (Middendorp, 1979; Lipset, 1981; Elchardus, 1994a). Dit stelt de sociaal-democratische partijen voor een moeilijk dilemma: vasthouden aan het traditionele linkse discours en de nieuwe middenklasse verliezen of meegaan met het nieuw-linkse discours en de (kleiner wordende) traditionele arbeidersachterban voor het hoofd stoten (Elchardus, 1994a; Kitschelt, 1999).

Ten derde is als een gevolg van de ontzuiling en professionalisering de relatie tussen linkse bewegingen, partijen en hun achterban grondig gewijzigd (Huyse, 1987; Hellemans, 1990; Elchardus, Huyse & Hooghe, 2000). De laatste decennia is in ons land de binding van de Socialistische Partij (nu SP.A) met het zuilnetwerk vervaagd.³ De partij verliest daarenboven haar functie van 'opvoeder' en wordt geplaagd door een crisis van het militantisme. Deze ontwikkelingen worden opgevangen door een professionalisering van de kaders en een cliëntelisering van de achterban (Hellemans, 1990), trends die zich ook in andere landen en bij andere bewegingen voordoen en die vaak verklaard worden vanuit de zogenaamde individualisering (Laermans, 1992).

Ten vierde zijn er de ideologische ontwikkelingen die volgens sommigen geleid hebben tot het einde van de klassieke links-rechts tegenstelling. Daniel Bell (1962) kondigde enkele decennia geleden reeds het "einde van de ideologieën" aan. Volgens hem luwde in het Amerika van de jaren vijftig de grote ideeënstrijd rond de verschillende ideologische kaders en raakte het

---

³ Dit neemt echter niet weg dat op microniveau de verzuiling nog altijd persistent is, getuige hiervan empirisch onderzoek dat aantoonde dat de leden van zuilorganisaties nog altijd een zekere ideologische specificiteit vertonen (Hooghe, 1999).

socialistische ideaal uitgeput.⁴ Dit sluit aan bij de analyse die Fukuyama (1992) maakte kort na de val van de Berlijnse muur. Hij leidde uit het “failliet” van het communisme af dat er geen valabel alternatief is voor de vrijemarkteconomie. Volgens Fukuyama had de geschiedenis haar logisch eindpunt bereikt bij de totstandkoming van de democratische liberale markteconomie. Liberale democratie en vrije markt sloten volgens Fukuyama het best aan bij de ‘menselijke natuur’. In Europa hebben de meeste politieke partijen die afstammen van de socialistische traditie de radicale socialistische strijdpunten (zoals de klassenstrijd en de nationalisering van industriële sectoren) laten varen. De sociaal-democraten werden koele minnaars van de vrije markt en gingen naarstig op zoek naar een “Derde Weg” waarin de efficiëntie van de vrije markt gecombineerd kan worden met de verdiensten van de door de overheid georganiseerde sociale arrangementen. Anthony Giddens (1998), ideologisch raadgever van Tony Blair, formuleert het in zijn boek over de Derde Weg als volgt: *“No one any longer has any alternatives to capitalism, the arguments that remain concern how far and in what ways capitalism should be governed and regulated”*. Door deze ideologische vernieuwing (of vervaging?) boorden ze een nieuw electoraat aan bij de meer welvarende middenklasse, maar kwamen er spanningen met de traditionele achterban.

2 De persistentie van de breuklijnen in Vlaanderen

2.1 De economische breuklijn in het politieke partijdiscours

De **SP.A** is de historische erfgenaam van de socialistische arbeidersbeweging. In de politieke retoriek vinden we de sociaal-economisch linkse positie voornamelijk terug in de nadruk die gelegd wordt op gelijke kansen en sociale rechtvaardigheid. De uitgangspunten van het socialisme zijn volgens partijvoorzitter Patrick Janssens onveranderd gebleven, maar de maatschappij is wel veranderd. Zo stelt hij in een open brief van 13 januari 2001 dat *“de maatschappij niet langer te vatten is in een eenvoudige tweedeling “arbeid versus kapitaal” of “patroons versus werkvolk”*. Janssens wil duidelijk af van het oubollige imago van de SP als pleitbezorger van “Vadertje Staat” wanneer hij stelt dat de partij in het verleden te veel, koste wat kost, de verdediging van de overheid wilde opnemen. *“De overheid is een doel op zich geworden”*, zo stelt hij, en hij plaats daar tegenover dat *“de liberalisering en de modernisering van de publieke sector, mits duidelijke afspraken, tot een grotere gelijkheid van kansen kunnen leiden dan een slecht functionerend overheidsmonopolie”*. Middelen en doelen mogen niet verward

---

⁴ Bell merkte ironisch op dat de arbeiders, wiens ongenoegen ooit de drijvende kracht was achter sociale verandering, in die periode meer nog dan de intellectuelen tevreden waren met de samenleving waarin ze leefden. Vandaar dat de analyse van Bell ook als voorbeeld kan gezien worden van de verburgerlijkingsthese.

worden, en het uiteindelijke doel van het socialisme dat Janssens verdedigt is *“het streven naar een samenleving waarin iedereen dezelfde kansen krijgt om zichzelf waar te maken. Tegenover deze kansen staat dan eveneens de plicht ze te grijpen en er het beste van te maken.”*⁵

Het is duidelijk dat in de nieuwe retoriek van de SP.A de idee van persoonlijke en maatschappelijke *verantwoordelijkheid* sterk aanwezig is. Deze accentwijziging manifesteert zich ook in het vertoog over de “actieve welvaartsstaat”. In het oude sociale zekerheidssysteem waren mechanismen werkzaam die mensen ontmoedigen om actief te zijn, zo meent SP.A Minister van Sociale Zaken Frank Vandenbroucke. De idee van de actieve welvaartsstaat steunt volgens hem op een verantwoordelijkheidsgevoelig gelijkheidsstreven.

“De actieve welvaartsstaat is [...] een staat die niet dirigeert maar wel delegeert. Geen louter bevelende overheid, maar een overheid die autonome individuen en instellingen oriënteert door ze aan te moedigen om wenselijke richtingen te kiezen. Het erkennen en juist toewijzen van maatschappelijke verantwoordelijkheden is daarom van wezenlijk ^{belang}⁶ *“Tegenover kansen staan verantwoordelijkheden”*, zo meent ook voorzitter Patrick Janssens, *“een opleidingsplicht voor werklozen mag in tijden van hoogconjunctuur voor sociaal-democraten geen taboe meer zijn”*⁷.

Aan de rechterkant van de sociaal-economische breuklijn situeert zich het pleidooi voor meer economische vrijheid en minder tussenkomst van de overheid in het economisch leven. Aan de uiterst rechtse zijde van deze breuklijn treft men de radicale kritieken op de verzorgingsstaat aan, stemmen die in het politieke discours van rechtse politici, vooral in de Verenigde Staten, duidelijk aanwezig zijn⁸. De meeste Europese liberale partijen hangen een economisch liberalisme aan maar willen zich niet altijd expliciet met “rechts” associëren. De Vlaamse liberale partij VLD wil af van haar economisch “rechts” imago en benadrukt voortdurend dat de links-rechts tegenstelling achterhaald is. In een intentieverklaring (persmededeling) formuleert de **VLD** het als volgt:

“[...] de uitdagingen van vandaag laten zich niet in deze schema's duwen. De leefbaarheid van onze steden, de zorg voor meer veiligheid, het terugdringen van het mobiliteitsinfarct, het herstellen van het ecologisch evenwicht, het veilig stellen van de sociale bescherming, ruimte voor creativiteit en ondernemingszin hebben niets van doen met links of rechts. Mensen die trachten oude breuklijnen nieuw leven in te blazen

---

⁵ Patrick Janssens in zijn intentieverklaring, 1999.

⁶ Frank Vandenbroucke, Den Uyl-lezing Amsterdam, december 1999.

⁷ Patrick Janssens in zijn Open Brief, januari 2001.

⁸ Voor een meer uitgebreide bespreking van de radicale kritieken op de verzorgingsstaat, zie vorig deelrapport (Tresignie, Elchardus & Derks, 2002).

kiezen voor het status-quo. [...] De enige grote breuklijn bestaat dan ook alleen tussen deze behoudsgezindheid en een politiek die stoelt op vernieuwing en vooruitstrevendheid. Wij willen die vernieuwingsbeweging veruitwendigen. Het liberalisme is essentieel een vooruitstrevende beweging die zich afzet tegen alle vormen van conservatisme. Een conservatisme dat zich van de ene kant manifesteert onder de vorm van conservatief nationalisme, etnicisme en zijn moraal willen opdringen aan anderen, in het tegenhouden van veranderingsprocessen omwille van gewoontes en tradities. Maar ook aan de andere kant manifesteren zich vormen van conservatisme waarbij veranderingsprocessen ondergeschikt worden gemaakt aan corporatisme, verworven rechten en verzuiling.”

Volgens Guy Verhofstadt heeft de links-rechts tegenstelling de politiek verziekt en behoort ze tot een zwart verleden, meerbepaald deze van de Koude Oorlog. Hij associeert zich dan ook graag met het project van de *Third Way* van Tony Blair en de *Neue Mitte* van Gerhard Schröder, beide sociaal-democraten. Het economisch liberalisme is sinds de val van de Berlijnse muur een feit maar moet vergezeld worden door een politiek liberalisme. Verhofstadt formuleert het als volgt:

“Geen Weltmarkt zonder Weltgeist. Geen economische globalisering zonder een sociaal en politiek project. Geen gelijkheid zonder vrijheid. En geen vrijheid die de individuele burger van de samenleving zou isoleren.”⁹

In Vlaanderen lijken de sociaal-economische meningsverschillen van socialisten en liberalen te zijn afgezwakt. Het is nochtans niet zo lang geleden, meerbepaald rond de verkiezingen van 1995, dat de ideologische kloof tussen deze twee partijen (VLD en SP) nog onoverbrugbaar leek. De SP had van de sociale zekerheid de inzet van de verkiezingen gemaakt en een coalitie met de VLD leek toen nog onmogelijk, getuige hiervan de polemische uitspraak van Louis Tobback dat paars wel moet eindigen in bont en blauw. Na de verkiezingen van 1999 werd paars een feit. De opposanten van weleer vonden elkaar in het gezamenlijke project van de actieve welvaartsstaat. Het zou echter voorbarig zijn te stellen dat de tegenstellingen tussen rood en blauw volledig zijn weg gevlakt. Ideologisch blijft in het liberalisme de waarde van de vrijheid primeren boven deze van de gelijkheid. Ook sociologisch blijkt dat de electorale achterban van de VLD een sterke vertegenwoordiging kent bij zelfstandigen en ondernemers (zie verder) en deze realiteit zal wellicht consequenties hebben naar de sociaal-economische standpunten die door deze partij (kunnen) worden ingenomen.

De ontstaansgeschiedenis van de christen-democratische partij in ons land (thans **CD&V**) situeert zich voornamelijk op de levensbeschouwelijke breuklijn. Deze breuklijn kwam sterk tot uiting in de Belgische politiek van de jaren vijftig, maar werd door het schoolpact van 1959 in belangrijke mate

---

⁹ Guy Verhofstadt in een toespraak op de VLD-zomeruniversiteit in Oostende, juli 2000.

gepacificeerd. De christen-democraten hebben zich doorgaans behoed om zich links of rechts op de sociaal-economische breuklijn te profileren, liever situeren ze zichzelf op het centrum. Als partij die traditioneel bekend stond (en volgens sommigen nog altijd *staat*) als een standenpartij, is het een huis met meerdere kamers die zich niet allemaal even duidelijk in het centrum bevinden. De christelijke arbeidersbeweging wordt doorgaans door politieke commentatoren als economisch *links* gelabeld, terwijl de vertegenwoordigers van de christelijke middenstanders en ondernemers wel eens het etiket *rechts* opgekleefd krijgen. De partij zelf minimaliseert veelal deze interne ideologische tegenstellingen door zich consequent als partij van het centrum te profileren. Partijvoorzitter De Clerck formuleerde het in zijn slottoespraak van het CD&V partijcongres in september 2001 als volgt:

Wij overbruggen als centrumpartij de drie breuklijnen van deze tijd:

- we verdiepen ons sociaal-economisch model, dat bij de christen-democraten gebaseerd is op een sociaal en ecologisch gecorrigeerde ~~marktoekonomie~~ nieuw evenwicht tussen materiële belangen en immateriële waarden;
- we streven naar lokale zekerheid in een globale wereld.

In de sociale retoriek benadrukt de christen-democratische partij verbondenheid en persoonlijke ontwikkeling als leidinggevende waarden. Ze houdt een sterk pleidooi voor het middenveld en het hekelt het materialistisch individualisme. Deze ideologie kan omschreven worden als “personalistisch”.

De **Volksunie** ontstond in 1954 en spitste zich toe op de communautaire breuklijn. Een aanzienlijk deel van de Vlaamse strijdpunten werden door de verschillende fasen van de staatshervorming gerealiseerd, zodat interne ideologische verschillen op de andere breuklijnen meer op de voorgrond traden. In 2001 splitste de Volksunie in twee (aanvankelijk drie) partijen, die door commentatoren vaak in een progressieve of links-liberale (Spirit) en een nationalistische conservatief-rechtse (NV-A) hoek worden gesitueerd.

Het links-liberale profiel van **Spirit** kan moeilijk, zoals de term reeds aangeeft, aan één van beide polen van de sociaal-economische breuklijn worden gekoppeld. Spirit spiegelt zichzelf graag aan de Nederlandse partij D66 die sociaal-economisch altijd voorstander is geweest van een mix van linkse en liberale politiek-economische recepten. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat een partnerkeuze voor samenwerking niet voor de hand lag en dat aanvankelijk zowel de VLD als de SP.A in aanmerking kwam, twee partijen die volgens de klassieke (achterhaalde?) schema's elkaars opponenten zijn op de sociaal-economische breuklijn. Spirit kenmerkt zich vooral op de nieuwe (culturele) breuklijn. Daarop neemt ze een linkse of progressieve plaats in.

De **NV-A** werd opgericht in oktober 2001 en blijft zich voornamelijk concentreren op de communautaire breuklijn. Ze laat zich niet graag een rechts of conservatief etiket opplakken en behoedt zich voor associatie met

het extreem-rechtse Vlaams Blok. Ook op sociaal-economisch vlak wordt vooral verwezen naar de Vlaamse belangen. In de beginselverklaring wordt het als volgt geformuleerd:

“Als unieke ongebonden partij, los van drukkingsgroepen, zuilen of financiële machten, is de Nieuw-Vlaamse Alliantie het syndicaat van het algemeen Vlaams belang. Sociale, economische en ecologische vraagstukken worden beantwoord vanuit het gemeenschapsbelang, zónder vernauwende ‘linkse’ of ‘rechtse’ ideologische oogkleppen. Ronduit en rechtlijnig, zonder taboes.”

Agalev en Vlaams Blok staan bekend als elkaars tegenpolen op de nieuwe breuklijn. De vraag stelt zich hoe ze zich verhouden tot de klassieke, sociaal-economische breuklijn.

Agalev is de politieke erfgenaam van de milieubeweging. Ze heeft ook affiniteiten met de vredesbeweging, de derdewereld organisaties en de andersglobalistische beweging. In tegenstelling tot de SP.A associeert ze zichzelf niet uitdrukkelijk met het socialisme of de sociaal-democratie en slechts weifelend met het etiket *links*. Sociologisch heeft ze geen affiniteiten met de arbeidersklasse en electoraal rekruteert ze voornamelijk uit de hoogopgeleide middenklasse.

In het partijprogramma voor de nationale verkiezingen van 13 juni 1999 staat “sociale rechtvaardigheid” als één van de vier centrale thema’s vermeld. Het sociaal-economisch beleid uit het verleden wordt hierin op de korrel genomen en de eigen, nieuwe voorstellen worden gekoppeld aan groene en links-progressieve thema’s zoals milieu, duurzame ontwikkeling, kwaliteit van het leven en internationale ongelijkheid, maar ook aan klassieke sociaal-economische bekommernissen zoals armoedebestrijding en inkomensnivellering. In het partijprogramma lezen we onder meer:

Het stelsel van sociale bescherming is innig vervlochten met deze enge invulling van economie. Loonarbeid is de norm, een kostwinnersmodel de regel en een geloof in voortdurende economische groei het cement. Ondertussen is gebleken dat de financiering van de sociale zekerheid door vooral lasten op arbeid niet houdbaar is. Vrouwen hebben terecht hun plaats op de arbeidsmarkt opgeëist en het klassieke gezin is al lang niet meer de overheersende leefvorm. Ten slotte is het ook al lang duidelijk dat meer economische groei niet leidt tot meer werkgelegenheid of alleszins niet in die mate dat er een perspectief komt voor die honderdduizenden mensen die nu zonder werk zitten. Door die economische groei wordt trouwens ook het leefmilieu verder aangetast en komt dus ook de algemene levenskwaliteit in het gedrang. Een sociale zekerheid die te veel steunt op de gangbare economische logica, biedt geen antwoord aan de nieuwe sociale en ecologische risico's.

Verder pleit Agalev voor de invoering van een basisinkomen als nieuw model voor de sociale zekerheid. De thematiek van de sociale zekerheid krijgt met het voorstel van een CO2-heffing ook een groen tintje.

Diepgaande sociale rechtvaardigheid kan er enkel komen door een herverdeling van inkomens. (...) Zo vraagt Agalev onder meer de bijstandsuitkeringen te versterken. Uitkeringen van sociale zekerheid en bijstand willen we gekoppeld zien aan de welvaartsontwikkeling van de lonen. Voor de uitkeringen van de sociale zekerheid stellen we een stapsgewijze individualisering voor. Voor de alternatieve financiering van de sociale zekerheid komt er een algemene sociale bijdrage, een heffing op de inkomsten uit vermogens en een CO2-energieheffing.

De nieuwe breuklijn bevat een sociologisch-electorale paradox. Terwijl Agalev als (nieuw)linkse partij vooral onder de hoogopgeleide middenklasse rekruteert, zijn in het electoraat van het rechtse Vlaams Blok de laagopgeleide, maatschappelijk kwetsbare categorieën oververtegenwoordigd.

Het **Vlaams Blok** werd opgericht in 1978 als een afsplitsing van de Volksunie. Ze heeft zich als Vlaams-nationalistische partij steeds op de communautaire breuklijn geprofileerd, maar daarnaast heeft ze ideologisch een duidelijk rechts profiel. Het is de enige Vlaamse partij die zonder complexen het etiket *rechts* gebruikt om de eigen ideologie te omschrijven. Deze rechtse standpunten komen het duidelijkst tot uiting in thema's die met de nieuwe breuklijn kunnen worden geassocieerd: de strakke standpunten ten aanzien van het migrantenbeleid en de voorkeur voor een repressieve aanpak van de criminaliteit. Op sociaal-economische vlak neemt het Vlaams Blok een solidaristische positie in, met de idee van *volksverbondenheid* als samenlevingsbasis. Dit vertoog is verschillend van een klassiek rechts-liberale (*laissez-faire*) positie op de sociaal-economische breuklijn, maar kan, zoals dadelijk zal worden geïllustreerd, misschien beter als rechts-populistisch worden omschreven.

De betichting dat het Vlaams Blok met rechtse economische standpunten de kaart van het grootkapitaal trekt ten nadele van de arbeiders, wordt door de partij steevast van de hand gewezen. Meer nog, ze profileert zichzelf graag als de enige partij die nog echt durft op te komen voor de belangen van de *kleine man* en ze verwijst daarbij gretig naar electorale studies die het volkse profiel van het electoraat aantonen. In een platformtekst naar aanleiding van de 1 mei (sic) gezinsdag in Brugge in 2002 luidt het als volgt:

“[H]et Vlaams Blok - volgens alle enquêtes de grootste arbeiderspartij van Vlaanderen - [heeft] het recht en de plicht te waken over de sociale belangen en het sociaal-economisch welzijn van ons volk, niet alleen van de arbeiders, maar van alle werkenden. Deze plicht rust des te meer op onze partij doordat de partijen die hiervoor vroeger opkwamen, al lang verleerd hebben om de belangen van de 'kleine Vlaamse man' en van de werkende Vlaming te verdedigen.”

In het officiële partijdiscours treft men geen duidelijke standpunten aan tegen het principe van de sociale zekerheid of de vakbonden als zodanig, maar wel tegen de manier waarop deze momenteel hun rol vervullen. Voor

de sociale zekerheden worden de vermeende “misbruiken” aangeklaagd door Walen en migranten en treft men soms stigmatiserende uitspraken aan over steuntrekkers. De vakbonden zouden een deel geworden zijn van het verziekte en verzuilde politieke establishment en niet langer de belangen van de kleine man dienen. In de brochure “10 vooroordelen over het Vlaams Blok”, opgesteld door Vlaams Blok senator Jurgen Ceder, wordt het als volgt geformuleerd:

“Vroeger waren de vakbonden een manier, misschien de enige manier, voor de arbeiders en bedienden om hun belangen te verdedigen tegen het grootkapitaal en het gevestigde bestel. Vandaag bestaat hun taak er in het ongenoegen van de kleine man te “begeleiden”, te kanaliseren en te manipuleren in vormen die voor de regering en het bestel aanvaardbaar zijn en niet te veel moeilijkheden opleveren.”

Net als bij de NV-A komen in de sociaal-economische standpunten van het Vlaams Blok de communautaire kwesties vaak bovendrijven. Het sociale welzijn van de werkende Vlaming wordt gefnuikt door België en Wallonië, zo heet het. In de 1 mei platformtekst lezen we:

“De Belgische constructie is namelijk gebouwd op solidariteit tussen de deelstaten. Dit is op zich geen slecht principe, zolang deze solidariteit wederkerig is. (..) De aan Vlaanderen opgedrongen solidariteit [ontaardt] steevast in Waalse diefstal.”

De nationalistische benadering van de economie is bij het Vlaams Blok, in tegenstelling tot de NV-A, ook duidelijk op een etnocentrische leest geschoeid, wat blijkt uit hun openlijke pleidooien voor werk en sociale voorzieningen “voor het eigen volk eerst”. Zo pleiten ze in de 1 mei platformtekst voor een “sociale zekerheid voor alle leden van ons volk”:

“Alle leden van ons volk hebben recht op een menswaardig bestaan en moeten daarvoor een beroep kunnen doen op de solidariteit van hun gemeenschap, ook en vooral in tijden waarin zij het moeilijker hebben. Daarom moeten voor het Vlaams Blok alle leden van ons volk, onafhankelijk van hun beroepsmatige of sociale situatie, kunnen genieten van de voordelen van de sociale zekerheid. Daarom eisen wij ~~ondermeer~~

- een gelijkenschakeling van de pensioenen voor zelfstandigen en werknemers;
- een degelijk sociaal statuut voor de zelfstandigen;
- het optrekken van de bestaansminima, ook voor gepensioneerden.”

Bovenstaande fragmenten tonen aan hoe het Vlaams Blok met een rechts-populistisch vertoog de gelijkheidsverzuchting en de gevoelens van onrechtvaardigheid bij de *kleine man* trachten aan te spreken. De tweedeling die zij hanteren is niet deze uit de klassieke linkse retoriek (wij, de arbeiders versus zij, het grootkapitaal), maar duidelijk rechts-nationalistisch en populistisch: wij, de werkende Vlamingen, versus zij, het belgicistische establishment, het profitaat, de Walen en de migranten.

2.2 Twee onafhankelijke breuklijnen?

Hierboven werd een korte schets gegeven van de ideologische retoriek van de Vlaamse politieke partijen, gekaderd in de breuklijnenproblematiek. In deze sectie worden de ideologische attitudes van de gewone Vlaming onder de loep genomen, eveneens vanuit de breuklijnenproblematiek. De communautaire en levensbeschouwelijke breuklijn wordt buiten beschouwing gelaten, wegens minder relevant voor de thematiek van het draagvlak van de solidariteit. De aandacht gaat dus uit naar de sociaal-economische en de nieuwe culturele breuklijn. Centraal staat de vraag of de ideologische attitudes van Vlamingen vanuit deze breuklijn kunnen begrepen worden.

Eerst wordt onderzocht in welke mate de politieke attitudes van de Vlamingen gegroepeerd kunnen worden naar de twee breuklijnen en of deze breuklijnen (on)afhankelijk zijn van elkaar. In de volgende sectie volgt een zeer beknopte analyse van het verband van deze breuklijnen met de belangrijkste sociaal-demografische achtergrondvariabelen om een beeld te schetsen van welke sociale groepen zich links en rechts op de breuklijnen positioneren.

In voorgaand onderzoek werd meermaals bevestigd dat culturele en economische attitudes twee onafhankelijke ideologische dimensies vormen (De Witte, 1990; Middendorp, 1991; Elchardus, 1994b; Heath, Evans & Martin, 1994; Evans, Heath & Lalljee, 1996; De Witte, 1997; Elchardus & Pelleriaux, 1998; De Witte & Billiet, 1999; Houtman, 2000). Als iemand bijvoorbeeld 'rechts' (of autoritair) is op cultureel vlak, zou ons dat weinig of niets zeggen over de positionering van die persoon op de economische link-rechts breuklijn. In deze sectie wordt onderzocht in welke mate we deze onafhankelijke tweedimensionale structuur terugvinden.

Voor de nieuwe breuklijn worden de meetschalen betrokken die ook in de vorige deelrapporten werden gebruikt om dit concept te operationaliseren, meerbepaald utilitair individualisme, autoritarisme, antipolitiek en etnocentrisme. Voor de operationalisering van de sociaal-economische breuklijn worden vier schalen geselecteerd die allen algemene ideologische attitudes meten ten aanzien van sociaal-economische thema's, meerbepaald de schalen gelijkheidsstreven, zin sociale zekerheid, bereidheid tot bijdragen, positieve perceptie sociale zekerheid en kritiek op de verzorgingsstaat. Voor meer informatie over validiteit en betrouwbaarheid van deze schalen verwijzen we naar de vorige deelrapporten, in het bijzonder het technisch verslag (Elchardus & Tresignie, 2002).

TABEL 1: OBLIQUE GEROTEERDE HOOFDCOMPONENTENSTRUCTUUR VOOR DE TWEEDIMENSIONALE OPLOSSING (TOR2001: DRAAGVLAK SOLIDARITEIT)

	Component 1	Component 2	Schaalgemiddelde
Gelijkheidsverzuchting	0,13	0,58	68,26
Zin sociale zekerheid	-0,14	0,77	66,50
Bereidheid tot bijdragen	-0,24	0,75	55,96
Positieve perceptie SZ	-0,08	0,55	62,94
Kritiek verzorgingsstaat	0,66	-0,31	47,02
Utilitair individualisme	0,71	-0,05	30,86
Autoritarisme	0,71	0,16	47,58
Antipolitiek	0,67	-0,01	43,96
Etnocentrisme	0,72	-0,25	45,36
<i>Eigenwaarde (% verkl. var.)</i>	<i>2,65 (29,5 %)</i>	<i>1,78 (19,7%)</i>	
<i>Cronbach alfa</i>	<i>0,73¹⁰</i>	<i>0,60¹¹</i>	

De negen meetschalen kunnen met behulp van een hoofdcomponentenanalyse inderdaad geïnterpreteerd worden vanuit twee dimensies (zie Tabel 1).¹² De eerste component verwijst naar de nieuwe breuklijn, de tweede component verwijst naar de sociaal-economische dimensie. Toch is er een opmerkelijke vaststelling: de (rechts-) radicale kritiek op de verzorgingsstaat, die inhoudelijk verwijst naar een sociaal-economische thematiek, laadt veel sterker op de culturele dimensie (0,66) dan op de economische dimensie (0,31). Sociologisch kan deze bevinding echter vrij eenvoudig geïnterpreteerd worden. De radicale kritiek op de verzorgingsstaat, zo blijkt ook empirisch, wordt in belangrijke mate gevoed door een cultuur van wantrouwen, onbehagen en maatschappelijk ressentiment (Derks, 2001; Tresignie, Elchardus & Derks, 2002). Een maatschappijbeeld dat voorhoudt dat iedereen eerst voor zichzelf zorgt, dat er een gebrek is aan sterke leiders, dat migranten profiteurs zijn en dat het politieke systeem corrupt is, zal weinig geloof hechten en sympathie opbrengen voor de arrangementen van de verzorgingsstaat. Inhoudelijk is deze vaststelling gemakkelijk te interpreteren, maar het toont tegelijk dat het analytische onderscheid tussen de culturele en de economische dimensie empirisch niet volledig houdbaar is. Om heuristische redenen kan het nuttig zijn om dit analytisch onderscheid te maken, maar tegelijk moet men beseffen dat de twee breuklijnen niet volledig onafhankelijk zijn van elkaar.

¹⁰ Cronbach alfa berekend voor de 5 schalen met een hoge lading. Als men de schaal "kritiek verzorgingsstaat" weglaat, om een zuiver "culturele" component te bekomen, bedraagt de Cronbach alfa 0,69.

¹¹ Cronbach alfa berekend voor de 5 schalen met de hoogste ladingen op de tweede (economische) component. Als men de schaal "kritiek verzorgingsstaat" weglaat, blijft de Cronbach alfa ongewijzigd.

¹² De hoofdcomponentenanalyse levert drie componenten op met een eigenwaarde groter dan één, met de waarden 2,65, 1,78 en 1,05. De keuze voor drie componenten lijkt ons niet aangewezen. De eigenwaarde van de derde component overschrijdt slechts zeer licht de (conventionele) drempel van de waarde één, en inhoudelijk is deze component (ook na rotatie) moeilijk te interpreteren. Mogelijk gaat het om een artificiële component (zie hiervoor: Van Schuur & Kiers, 1994).

De eerste hoofdcomponent is opmerkelijk sterker dan de tweede, wat de vraag oproept of er een mate van unidimensionaliteit schuilt in deze ideologische ruimte. Middendorp (1991) stelde bijvoorbeeld vast dat de elite¹³ haar opinies ordent volgens één (unidimensionale) progressief-conservatief tegenstelling, terwijl er onder de bevolking, en in het bijzonder bij de lagere klassen, twee (of meerdere) subdimensies bestaan. Deze tendens tot unidimensionaliteit bij politiek goed geïnformeerde (hoogopgeleide) groepen werd ook in ander onderzoek vastgesteld (Ladd & Lipset, 1975; Evans, 1993; Elchardus & Pelleriaux, 1998) en wordt ook in onze analyse bevestigd (zie Tabel 2).

Bij de Vlaamse universitairers is de tendens tot unidimensionaliteit zeer sterk: een linkse positie op de nieuwe breuklijn gaat hand in hand met linkse economische attitudes en een rechtse positie op de nieuwe breuklijn met rechtse economische attitudes.¹⁴ Onder de globale bevolking is de unidimensionaliteit minder sterk en bij laagopgeleiden zelfs bijzonder zwak (zie cronbach alfa's en item-totaal correlaties in Tabel 2). De correlaties tussen de nieuwe breuklijn en de economische links-rechts breuklijn bedraagt 0,23 in de totale populatie.¹⁵ Onder de universitairers bedraagt de correlatie een stevige 0,47, terwijl bij de laagopgeleiden er slechts een zwakke correlatie is van 0,14. Bij de bevolking in het algemeen en bij de laagopgeleiden in het bijzonder, zijn de twee breuklijnen duidelijk van elkaar te onderscheiden. De hooggeschoolden tenderen meer naar "consistentie", een linkse positie op de ene valt doorgaans samen met een linkse positie op de andere breuklijn, hetzelfde geldt voor de rechtse posities.

---

¹³ Het elite-onderzoek van Middendorp (1991) had betrekking op Nederlandse parlementairers.

¹⁴ Dit blijkt uit de hoge Cronbach alfa, dit is een maat die de betrouwbaarheid weergeeft van de unidimensionale oplossing. Bovendien zijn de gecorrigeerde item-totaal correlaties vrij hoog voor elk van de negen schalen.

¹⁵ Analyse niet in de tabel opgenomen. De nieuwe breuklijn werd gemeten als de somschaal van de vier culturele attitudes, de economische breuklijn werd gemeten als de somschaal van de vijf economische attitudes, waarbij een lage score op een linkse en een hoge score op een rechtse positie wijst.

TABEL 2: BETROUWBAARHEIDSANALYSE VAN DE ÉÉNDIMENSIONALE OPLOSSING – VERGELIJKING VAN UNIVERSITAIEN MET LAAGOPGELEIDEN EN DE BEVOLKING, GECORRIGEEERDE ITEM-TOTAAL CORRELATIES (TOR2001: DRAAGVLAK SOLIDARITEIT)

	Universitair (n=214)	Laagopgeleiden** (n=701)	Bevolking (n=3330)
Gelijkheidsstreven*	0,46	0,04	0,09 ¹⁶
Zin sociale zekerheid*	0,61	0,14	0,35
Bereidheid bijdrage SZ*	0,59	0,25	0,41
Positieve perceptie SZ*	0,29	0,16	0,20
Kritiek verzorgingsstaat	0,58	0,37	0,51
Utilitair individualisme	0,36	0,33	0,42
Autoritarisme	0,38	0,23	0,30
Antipolitiek	0,35	0,29	0,33
Etnocentrisme	0,62	0,37	0,51
<i>Cronbach alfa</i>	<i>0,78</i>	<i>0,54</i>	<i>0,67</i>

• De “linkse” schalen werden in deze analyse omgekeerd met de formule $NegX=(100-X)$.

** Diploma geen of lager onderwijs.

Omdat de betrouwbaarheid van het meetinstrument voor de sociaal-economische breuklijn – wanneer deze geoperationaliseerd wordt als som van de vijf meetschalen – vrij zwak is, wordt een schaal geoperationaliseerd op itemniveau. Eerst werden de afzonderlijke items van de vijf meetschalen in een principale componentenanalyse betrokken. Alle items met een lading op de eerste ongeroteerde component groter dan 0,40 (15 van de 27 items) werden geselecteerd. Een betrouwbaarheidsanalyse geeft een bevredigend resultaat, meerbepaald een cronbach alfa van 0,82. In bijlage staat de selectie van de 15 items die samen een gebalanceerd meetinstrument voor de sociaal-economische breuklijn vormen. In het vervolg van de analyse zal deze nieuwe operationalisering gebruikt worden, voor de nieuwe breuklijn behouden we de gewone operationalisering (op schaalniveau).

Kort samengevat kunnen we stellen dat attitudes van Vlamingen over diverse maatschappelijke vraagstukken – zoals migranten, de democratie, solidariteit, gelijkheid, de verzorgingsstaat en de sociale zekerheid, teruggebracht kunnen worden tot twee relatief onafhankelijke dimensies: de sociaal-culturele (of nieuwe) breuklijn en de economische breuklijn. De stelling dat de nieuwe breuklijn compleet onafhankelijk is van de klassieke economische breuklijn moet echter worden verworpen. De nieuwe breuklijn bevat immers inherent een economische component, meerbepaald een radicale kritiek op de verzorgingsstaat. Bovendien correleren de twee

¹⁶ Bij weglating van de schaal ‘gelijkheidsverzuchting’ stijgt de Cronbach alfa van 0,67 tot 0,69. Deze schaal is een bijzonder slechte indicator voor de unidimensionale links-rechts breuklijn. Het feit dat deze schaal in menig Vlaams onderzoek (bijvoorbeeld in de verkiezingsonderzoeken van het ISPO en in een aantal vroegere TOR-vragenlijsten) vaak de enige beschikbare maat was om economische attitudes te operationaliseren, verklaart wellicht waarom in Vlaanderen het geloof in de onafhankelijkheid van de twee sub-dimensies zo lang aanwezig was.

dimensies met elkaar en vinden we, voornamelijk onder hoogopgeleiden, indicaties van een unidimensionale links-rechts ruimte.

De termen “links” en “rechts” zijn vatbaar voor meerdere interpretaties. Ze worden niet enkel in de politieke sociologie, maar voornamelijk in de politiek-maatschappelijke vertogen gebruikt. Mits enige omzichtigheid, kunnen de beide door ons geoperationaliseerde breuklijnen met de links-rechts tegenstelling in verband worden gebracht. De economische breuklijn, zoals ze met onze schaal wordt gemeten, weerspiegelt uiteraard niet zuiver de oude arbeid-kapitaal tegenstelling. Ze meet wel de wijze waarop op dit ogenblik conflicten rond sociaal-economische materies ideologisch verdeeld zijn onder de bevolking. Aan de linkerkant geeft men prioriteit aan gelijkheid, herverdeling en sociale bescherming, aan de rechterkant primeert de economische vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid of zelfredzaamheid, wat vaak gekoppeld wordt aan een kritiek op de arrangementen van de verzorgingsstaat.

2.3 Sociografie van de breuklijnen

In de politieke sociologie bestaat veel onderzoek over de relatie tussen ideologie en sociodemografische achtergrondvariabelen. Vooral de kenmerken die verband houden met de sociale klassenpositie (beroep, inkomen, opleiding) krijgen daarbij veel aandacht. Het onderzoek van de Amerikaanse socioloog S.M. Lipset heeft veel invloed uitgeoefend op dit onderzoeksterrein.

Volgens Lipset zijn de lagere klassen autoritair (of rechts) op cultureel vlak, maar progressief (of links) op economisch vlak (Lipset, 1981 (1960)-b). Deze these werd sindsdien door verschillende onderzoeken in verscheidene landen herbevestigd (Middendorp, 1978; De Witte, 1990; Evans, 1993; Heath, Evans & Martin, 1993; De Witte, 1997; Elchardus & Pelleriaux, 1998; Houtman, 2000).

De verklaring van het *working class* autoritarisme wordt in deze onderzoeksdiscipline meestal bij de deplorabele levenscondities van de betrokkenen gelegd, zoals een gebrek aan scholing en onderwijs, weinig mogelijkheden tot autonomie, autoritaire familiale gezagsrelaties, autoritaire werkomgeving en economische onzekerheid¹⁷. Deze condities zouden mensen minder bekwaam maken om met vrijheid en culturele verschillen om te gaan, men wordt aangetrokken tot eenvoudige (vaak drastische en ondemocratische) oplossingen voor complexe maatschappelijke problemen en men trekt zich terug in de beslotenheid van het eigen culturele milieu (of volk).

De tweede thematiek – over de economische attitudes van sociaal kwetsbare bevolkingsgroepen – is iets minder uitvoerig bestudeerd in de door Lipset

---

¹⁷ Voor een overzicht van deze literatuur, zie hoofdstuk 3.1 in Derks (2000).

geïnspireerde onderzoekstraditie. Toch zijn er een aantal onderzoeken die de Lipset-these ook op dit vlak ondersteunen en die de economische attitudes van arbeiders (of sociaal zwakke categorieën) als 'links' omschrijven. Deze vaststelling wordt meestal geïnterpreteerd vanuit een welbegrepen eigenbelang: mensen uit minder geprivilegieerde milieus zouden het meest baat hebben bij een actieve (interventionistische) politiek gericht op het bestrijden van sociale ongelijkheid (D'Anjou, Steijn & Van Aarsen, 1995; Houtman, 1997; Svallfors, 1997).

De Nederlandse socioloog Cees Middendorp sluit zich eveneens aan bij de Lipset-these, maar brengt in de marge toch een belangrijke nuance (Middendorp, 1978; Middendorp, 1991). De lagere klassen vertonen een links profiel als het over gelijkheid en herverdeling gaat, maar tegelijk zijn ze ook het principe van economische vrijheid genegen en verzetten ze zich tegen regeringsinitiatieven die de vrijheid van ondernemen in de weg staan. Hij spreekt hier van een "vals bewustzijn". Ideologische doctrines, zoals het socialisme en het liberalisme, en de conservatief-progressief tegenstelling zijn opgebouwd rond conflicterende meningen over de prioriteit die men toekent aan twee fundamentele basiswaarden: vrijheid en gelijkheid. Grote delen van de bevolking, en in het bijzonder de lagere klassen, zouden niet in staat zijn hun opinies te ordenen volgens deze schema's van de politieke elite.

Een aantal bevindingen uit andere studies gaan nog duidelijker in tegen de stelling dat sociaal zwakke categorieën op economisch vlak een links profiel zouden hebben. Thierry Kochuyt (1999) maakte in zijn doctoraat een kwalitatieve analyse van de armoedecultuur in Vlaanderen. Hij stelde vast dat de gemeenschappelijke belangen van de armen geen aanleiding geven tot een gemeenschappelijke bewustzijn en dat er geen gemeenschappelijk verzet is tegen de burgerlijke cultuur waarin individuele prestaties belangrijk worden geacht. Hij spreekt zelfs van een scherpe interne concurrentie, die gevoed wordt door een specifiek waardegeladen vertoog dat gericht is op het compenseren van de materiële achterstelling ("ik mag dan wel arm zijn, maar ik heb wel verdomd gelijk"). Vanuit dit waardegeladen (conservatieve) vertoog tracht men de morele superioriteit ten aanzien van de andere armen te bekomen. Dit uit zich in een scherpe verdeeldheid waarbij men zichzelf onderscheidt van de andere armen die beticht worden van allerlei misbruiken van sociale voorzieningen¹⁸. Dit heeft paradoxale consequenties: de bijna obsessieve fixatie op de misbruiken van de sociale zekerheid maakt de armen bijzonder vatbaar voor de (rechts-)radicale kritieken op de verzorgingsstaat, terwijl ze zelf het meest behoeftig zijn (zie ook Tresignie, Elchardus & Derks, 2002).

---

¹⁸ Ook in het kwalitatieve luik van het TOR-werklozenonderzoek (Elchardus, Glorieux, Derks & Pelleriaux, 1996) werd deze interne verdeeldheid duidelijk: de meeste werklozen maakten een sterk wij/zij onderscheid tussen rechthebbende steuntrekkers (wij) en profiteurs (zij).

In werk van de eigen onderzoeksgroep werd op deze probleemstelling dieper ingegaan wat leidde tot een alternatieve interpretatie in termen van het concept “economisch populisme” (Derks, 2001). Economisch populisme verwijst naar de combinatie van sociale onvrede en een verzuchting naar gelijkheid met radicale kritieken op de verzorgingsstaat. Deze combinatie, die logisch consistent is maar inhoudelijk niet eenduidig met de doctrine van links noch rechts kan worden geassocieerd, treft men voornamelijk aan bij sociaal kwetsbare groepen (laaggeschoolden, lage inkomensgroepen en arbeiders). Het economisch populisme werd geïnterpreteerd als een specifieke reactie op sociale achterstelling, die zoals empirisch werd aangetoond, gemiddeld werd door negatieve houdingen ten aanzien van de toekomst, de samenleving en de politiek. De populistische component bestaat hieruit dat men zich sterk tegen de geprivilegieerde elite afzet (Ionescu & Gellner, 1969; Wiles, 1969; Di Tella, 1995). Op economisch vlak manifesteert zich dit als een kritiek op de bevoordeelde positie van gevestigde categorieën en een roep naar meer gelijkheid. Maar tegelijk uit het zich ook in een wantrouwen ten aanzien van de (gevestigde) politieke orde en zet het zich af tegen de arrangementen van een door de overheid georganiseerde verzorgingsstaat. Het wantrouwen in de politiek en in de medemens verhindert met andere woorden dat sociale onvrede en de verzuchting naar meer gelijkheid zich vertaalt in een linkse visie die pleit voor een interventionistische politiek gestoeld op solidariteit.

In tabellen 3 tot en met 6 worden de twee breuklijnen in verband gebracht met enkele belangrijke socio-demografische achtergrondvariabelen¹⁹.

Conform bevindingen uit de vorige deelrapporten is leeftijd de belangrijkste achtergrondvariabele om de posities die ingenomen worden op de sociaal-economische breuklijnmaterialies te verklaren (tabel 3). Voordien hebben we reeds geargumenteed dat dit wellicht op een generatie-effect duidt (Tresignie, Elchardus & Derks, 2002). De generaties die de formatieve jaren in de ontwikkeling van hun politieke denkbeelden kort na de tweede wereldoorlog beleefden, toen de verzorgingsstaat in volle opbouw was, hebben duidelijk een positievere perceptie van de verzorgingsstaat dan de generaties die hun formatieve periode beleefden in de jaren tachtig, toen de kritieken op de verzorgingsstaten steeds luider weerklonken. Dit wordt ook weerspiegeld in de globale positionering op de economische breuklijn. Van de oudere generaties kan slechts 10 of 11 procent omschreven worden als economisch rechts (of uitgesproken liberaal), bij de jongere generaties loopt dit op tot meer dan 20 procent en bij de leeftijdsgroep van 26 tot 35 jaar zelfs tot 27 procent (zie tabel 4). Deze laatste categorie was 17 jaar (de formatieve leeftijd) in de periode 1983-1992.

---

¹⁹ Geslacht werd niet in de analyse opgenomen omdat uit een vooranalyse bleek dat deze variabele niet significant verbonden is met de economische, noch met de nieuwe breuklijn.

Voor de variabelen die verband houden met de sociale klasse of status vinden we minder sterke verbanden voor wat betreft de positionering op de economische breuklijn. Opvallend en enigszins in tegenspraak met de gekende stelling dat een linkse positie op de economische breuklijn voornamelijk voortvloeit uit een precaire sociaal-economische positie, is dat het gezinsinkomen²⁰ niet significant gerelateerd is met een positionering op deze breuklijn. Ook het opleidingsniveau heeft als zodanig geen effect op de positionering op de economische breuklijn. Laagopgeleiden zijn doorgaans iets “linkser”, maar na controle voor leeftijd (laagopgeleiden behoren in verhouding meer tot de oudere generaties) blijkt het opleidingsniveau weinig of niets bij te dragen in de verklaring. De beroepssector is wel relevant en dit is consistent met de bevindingen uit ander onderzoek. Ongeveer 31 procent van de zelfstandigen profileert zich duidelijk “rechts” op de economische breuklijn, dit is dubbel zoveel als bij de werknemers uit de privé en de overheid (zie tabel 5). Opvallend is dat bij de werknemers uit organisaties die door de overheid gesubsidieerd worden, slechts 9 procent als economisch rechts kan omschreven worden. De werknemers uit de gesubsidieerde sectoren zijn een actieve, sociale interventie van de overheid genegen, wellicht omdat ze beroepshalve zelf in belangrijke mate afhankelijk zijn van dergelijke overheidsinitiatieven.

Samenvattend voor de positionering op de economische breuklijn kunnen we stellen dat de opinie, die ook in de politieke sociologie gangbaar is, dat vooral de lagere klassen zich economisch links opstellen (vanuit materieel eigenbelang), niet opgaat in de Vlaamse bevolking. Het is niet zozeer de plaats op de sociale ladder die relevant is, maar wel de sector van tewerkstelling. Daarenboven stellen we vast dat economisch rechtse opvattingen, waarbij economische vrijheid primeert boven een sterk uitgebouwde verzorgingsstaat, vooral de jongere generaties aanspreken. Tegelijk moet gewezen worden op het feit dat slechts een kleine minderheid van de bevolking (17 procent)²¹ gewonnen is voor een uitgesproken rechts of neoliberal economisch beleid en dat ook onder de jongeren hiervoor slechts een minderheid te vinden is.

---

²⁰ Gezinsinkomen gecorrigeerd voor gezinsgrootte, zie bijlage.

²¹ Dit percentage is uiteraard relatief, want afhankelijk van de samenstelling van de schaal. De lezer die een interpretatief beeld wil krijgen van wat deze rechtse positie precies inhoudt, verwijzen we naar bijlage waar de 15 items die geselecteerd werden om de sociaal-economische breuklijn te meten vermeld staan. Een respondent die op elk van de 15 items de tussencategorie aanduidt (noch eens, noch oneens) behaalt 50 op de schaal tot 100. Een score hoger dan 50 wijst dus een tendens tot instemming met de ‘rechtse’ items (de kritieken op de verzorgingsstaat) en afwijzing van de ‘linkse’ items (die de voordelen, de zin en de bereidheid tot steun ten aanzien van de sociale zekerheid en het gelijkheidsstreven bepleiten).

TABEL 3: DE ECONOMISCHE BREUKLIJN NAAR ONDERWIJSNIVEAU, GEZINSINKOMEN, BEROEPSSECTOR EN LEEFTIJD, VARIANTIEANALYSE (ANOVA)²².

	eta	beta
Onderwijsniveau	0,14	0,04
Gezinsinkomen	0,04	0,02
Beroepssector	0,17	0,20***
Leeftijd	0,30	0,30***
		R ² = 12,8% (N= 2712)

***sig<.001 / **sig<.01 / *sig<.05

TABEL 4: PERCENTAGES MET EEN RECHTSE POSITIONERING OP DE ECONOMISCHE BREUKLIJN NAAR LEEFTIJDSCATEGORIEËN

Leeftijd	Percentage "rechts" op de economische breuklijn (>50)	N
18-25	21%	493
26-35	27%	705
36-45	18%	743
46-55	10%	624
56-65	11%	507
65-75	11%	427
Totaal	17%	3499

TABEL 5: PERCENTAGES MET EEN RECHTSE POSITIONERING OP DE ECONOMISCHE BREUKLIJN NAAR BEROEPSSECTOREN

Beroepssector	Percentage "rechts" op de economische breuklijn (>50)	N
zelfstandig	31%	348
privé sector	16%	1831
overheid	15%	392
een door de overheid gesubsidieerde organisatie	9%	398
Totaal	17%	2969

De sociografische beschrijving van de nieuwe breuklijn komt overeen met deze uit voorgaande analyses van onze onderzoeksgroep (zie bijvoorbeeld Elchardus & Pelleriaux, 1998), zodat we hier niet lang bij hoeven stil te staan. De belangrijkste determinant is het opleidingsniveau: laagopgeleiden profileren zich gemiddeld veel rechtser op de nieuwe breuklijn dan

²² Resultaten van een experimentele variantieanalyse (ANOVA). Alle onafhankelijke variabelen werden als (categorische) factoren ingevoerd. Voor de operationalisering van deze categorische variabelen: zie bijlage.

hoogopgeleiden. De leeftijd heeft ook een bijkomend effect: ouderen zijn doorgaans iets rechtser op de nieuwe breuklijn²³.

TABEL 6: DE NIEUWE BREUKLIJN NAAR ONDERWIJSNIVEAU, GEZINSINKOMEN, BEROEPSSECTOR EN LEEFTIJD, VARIANTIEANALYSE (ANOVA).

	eta	beta
Onderwijsniveau	0,39	0,30***
Gezinsinkomen	0,19	0,09***
Beroepssector	0,16	0,07**
Leeftijd	0,26	0,16***
		R ² =18,4% (N=2712)

***sig<.001 / **sig<.01 / *sig<.05

3 Sociologisch en ideologisch profiel van de Vlaamse electoraten

Hieronder maken we een analyse van de ideologische attitudes van de verschillende partijelectoraten. In de enquête werd gevraagd naar de stemintentie “indien er morgen verkiezingen zouden zijn voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers”.²⁴ Deze enquête werd het veld ingestuurd in het voorjaar van 2001. Sindsdien is er heel wat veranderd, slechts 3 van de 6 Vlaamse partijen die op dat ogenblik in het parlement vertegenwoordigd waren, bestaan nog in hun toenmalige vorm (meerbepaald VLD, Agalev en Vlaams Blok). Voor twee partijen gaat het hoofdzakelijk enkel om een naamsverandering, de partijpolitieke wijzigingen die met de naamsveranderingen verband houden zijn niet aan één moment gebonden. In het najaar van 2001 werd de SP omgedoopt tot SP.A (Socialistische Partij Anders) en de CVP tot CD&V (Christen-democratisch en Vlaams). Volksunie-ID hield op te bestaan en splitste in de NV-A (Nieuwe Vlaamse Alliantie) en Spirit. In onderstaande analyses moeten we ons noodgedwongen baseren op de oude situatie. Dit is niet zo problematisch, de analyse heeft niet de intentie van een verkiezingspoll om voorspellingen te maken van een toekomstige stembusgang, maar wel om de affiniteiten van de electoraten van politieke partijen met specifieke ideologische opvattingen te

²³ Wegens problemen in verband met multicollineariteit is het moeilijk de netto-effecten van het opleidingsniveau en de leeftijd ten opzichte van elkaar af te wegen.

²⁴ De antwoorden op deze vraag zijn niet helemaal betrouwbaar, onder meer vanwege de problematiek van sociale wenselijkheid. Zo is het geweten dat het Vlaams Blok in dergelijke enquêtes vaak onderschat wordt. Toch zullen we in deze analyse geen weging doorvoeren op basis van de variabele stemintentie, omwille van twee redenen. Ten eerste is het moeilijk de omvang van de vertekening en dus de bepaling van de wegingscoëfficiënten vast te leggen. Ten tweede kan een dergelijke weging leiden tot een nog grotere vertekening in de analyse van het sociodemografisch profiel van de electoraten. Bovendien is in deze analyse de absolute omvang van de partijelectoraten van weinig belang. Deze analyse heeft als doel de *relaties* van de electoraten met bepaalde ideologische attitudes en socio-demografische kenmerken te onderzoeken.

achterhalen. Enkel voor VU-ID is de relevantie van de analyse louter “historisch”.

3.1 Sociografie van de partijelectoraten

Om een duidelijk beeld te krijgen van de ideologische affiniteiten van de partijelectoraten, los van de sociodemografische achtergrond die eveneens de ideologische posities beïnvloedt, moet voor deze achtergrond gecontroleerd worden. In tabel 7 volgt daarom een kort overzicht van het sociologisch profiel van de electoraten. Deze analyse bevestigt een aantal voor het merendeel gekende relaties. De VLD heeft een affiniteit met zelfstandigen en met hoogopgeleiden. De CVP-aanhanger is vrij evenredig verdeeld over de verschillende sociale groepen, maar is wel sterker vertegenwoordigd bij de ouderen en vrouwen. Agalev is bij uitstek de partij voor jonge, hoogopgeleide en welvarende mensen. Net als de CVP kent Agalev ook iets meer vrouwelijke dan mannelijke aanhangers. Het SP-electoraat is oververtegenwoordigd bij de lage opleidingscategorieën en de werknemerscategorieën. Het Vlaams Blok electoraat telt voornamelijk werknemers uit de privé-sector, mannen en lageropgeleiden. De ter ziele gegane VU-ID is licht oververtegenwoordigd bij de hoogopgeleiden en de hogere inkomenscategorieën. Blanco of ongeldige stemmers treft men verhoudingsgewijs meer aan bij lage inkomensgroepen, laagopgeleiden en ook iets meer bij vrouwen.

TABEL 7: SOCIODEMOGRAFISCH PROFIEL VAN DE PARTIJELECTORATEN

	<i>Totaal</i> (3375)	VLD (749)	CVP (714)	Agalev (276)	SP (504)	VB (341)	VU-ID (157)	bl/o (493)
% Laag inkomen	27,5	25,5	30,6	16,3	26,5	30,0	19,4	33,1
Beroepssector								
% Zelfst. (N=338)	12,0	22,6	15,0	5,8	5,7	5,3	5,0	8,3
% Privé (1742)	61,5	58,0	56,1	56,9	64,0	72,6	60,0	67,8
% Overheid (381)	13,4	11,3	12,3	10,3	15,1	14,3	19,2	14,7
% OGO* (371)	13,1	8,1	16,6	27,0	15,2	7,8	15,8	9,3
Opleiding								
%lager ond (751)	23,0	16,6	29,2	9,4	29,9	29,1	18,3	23,8
% lager SO (743)	22,7	21,0	19,6	14,3	24,1	28,8	19,6	29,2
% hoger SO (1078)	33,0	36,4	28,4	40,2	28,1	30,7	35,3	33,7
%hoger ond (696)	21,3	26,0	22,8	36,1	18,0	11,4	26,8	13,4
% man	49,7	53,3	44,7	44,7	53,1	58,0	50,0	44,4
Gem. leeftijd	44,4	43,3	50,1	36,8	46,9	43,3	38,1	42,5

*OGO = werkzaam in een door de overheid gesubsidieerde organisatie

3.2 Ideologie van de partijelectoraten

De analyse van het ideologisch profiel van de partijelectoraten is verdeeld over twee tabellen. In tabel 8 staat een samenvatting van een wat uitvoeriger, multivariate analyse. Voor elk partijelectoraat worden de gemiddelde scores berekend op de verschillende attitudeschalen en breuklijnen, berekend in afwijkingen ten opzichte van het bevolkingsgemiddelde (op schalen van 0 tot 100). Behalve de ruwe, ongecontroleerde afwijkingen worden ook de afwijkingen gerapporteerd na controle voor de vijf achtergrondvariabelen die hierboven besproken werden (leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, gezinsinkomen en beroepssector). Deze controle laat toe om na te gaan of de gevonden relaties geïnterpreteerd kunnen worden als ideologische affiniteiten, dan wel als sociologische artefacten. Om een voorbeeld te geven: de linksere positie op de nieuwe breuklijn van het Agalev-electoraat kan gedeeltelijk, maar zeker niet helemaal, worden toegeschreven aan het sociologisch profiel van dit electoraat (de oververtegenwoordiging van jongeren en hoogopgeleiden).

In tabel 9 volgt een meer eenvoudige analyse. Voor elk electoraat geven we de percentages die instemmen met een bepaalde attitude (gemeten als een score van meer dan 50 op de 0-100 schaal). Deze analyse is wetenschappelijk minder nauwkeurig maar wel gemakkelijker te interpreteren. De hiernavolgende bespreking, per partij, is gebaseerd op beide tabellen, zodat wetenschappelijke accuraatheid gecombineerd kan worden met een gemakkelijke interpretatie.

TABEL 8: DE ECONOMISCHE EN CULTURELE ATTITUDES VAN DE PARTIJELECTORATEN (MCA-ANALYSES)

Schaal eta (beta)(*)	Alg. gem(**)	Afwijkingen t.o.v. algemeen gemiddelde op de (0-100) schaal , bruto (netto)						
		VLD	CVP	Agalev	SP	VB	VU-ID	bl/o
Econ. breuklijn 0,29 (0,26)	37,1	5,4 (4,3)	-2,4 (-1,1)	-5,6 (-6,8)	-5,9 (-4,7)	5,2 (5,2)	-1,3 (-2,0)	1,9 (1,4)
Gelijkheidsstreven 0,25 (0,19)	68,3	-8,5 (-6,4)	-0,9 (-0,9)	2,8 (4,6)	5,5 (3,9)	3,6 (1,7)	0,6 (0,7)	2,3 (1,2)
Zin SZ 0,20 (0,15)	66,6	-2,5 (-1,9)	4,3 (1,8)	2,7 (4,5)	4,8 (3,2)	-6,2 (-5,0)	-2,9 (-1,4)	-3,7 (-2,1)
Bereid bijdragen 0,24 (0,21)	56,5	-5,1 (0,8)	3,7 (1,6)	8,2 (3,5)	6,0 (1,2)	-6,9 (-4,5)	2,3 (2,8)	-4,1 (-2,9)
Pos. perc. SZ 0,16 (0,13)	63,1	0,8 (0,8)	3,1 (1,6)	2,5 (3,5)	2,1 (1,2)	-5,3 (-4,5)	2,0 (2,8)	-4,1 (-2,7)
Kritiek verzorg. 0,25 (0,23)	46,5	3,3 (2,8)	-1,1 (-0,8)	-8,2 (-6,6)	-6,1 (-5,8)	9,1 (8,3)	-5,1 (-4,6)	3,3 (2,7)
Nieuwe breuklijn 0,42 (0,37)	41,8	-0,6 (0,2)	-1,8 (-2,4)	-11,5 (-8,1)	-4,4 (-5,4)	14,4 (13,3)	-5,9 (-4,6)	6,1 (5,5)
Utilitair indiv. 0,24 (0,18)	30,9	0,4 (1,2)	-1,8 (-1,9)	-10,5 (-6,9)	0,2 (-0,9)	9,5 (7,7)	-6,0 (-5,0)	3,1 (2,3)
Autoritarisme 0,25 (0,21)	47,5	1,7 (2,4)	3,2 (1,2)	-12,0 (-7,3)	-4,8 (-6,4)	8,8 (8,3)	-8,4 (-5,9)	2,2 (2,5)
Antipolitiek 0,37 (0,35)	43,8	-4,3 (-3,5)	-4,6 (-5,4)	-8,0 (-4,8)	-7,8 (-8,7)	15,5 (14,6)	-6,6 (-5,0)	13,2 (12,4)
Etnocentrisme 0,47 (0,43)	45,5	-0,4 (0,1)	-3,9 (-3,7)	-15,5 (-13,1)	-5,4 (-5,8)	24,4 (23,1)	-3,9 (-3,2)	5,5 (4,4)
Uitkeringen verh. 0,14 (0,13)	57,9	-2,8 (-2,1)	1,1 (1,2)	1,3 (2,0)	1,2 (0,8)	-1,2 (-2,3)	1,7 (1,9)	0,4 (-0,4)
Levensstijlaanspr 0,11 (0,11)	40,5	2,1 (1,9)	-0,3 (-0,8)	-5,0 (-4,5)	-2,1 (-2,2)	4,6 (4,8)	-6,6 (-6,4)	1,8 (2,2)
Levensloopaanspr 0,13 (0,12)	22,6	2,1 (1,8)	-0,4 (-0,3)	-1,5 (-1,9)	-3,8 (-3,4)	1,9 (2,1)	-3,0 (-3,1)	2,6 (2,5)

(*) Eta = bruto associatiemaat, beta = netto-effect parameter, na controle voor leeftijd en geslacht (als covariaten) en voor opleidingsniveau, gezinsinkomen en beroepssector. Alle beta's zijn significant ($p < .001$).

(**) Algemeen gemiddelde, dit is de gemiddelde schaalwaarde voor de totale steekproef

TABEL 9: DE ECONOMISCHE EN CULTURELE ATTITUDES VAN DE PARTIJELECTORATEN, PERCENTAGES STEUN VOOR DE RESPECTIEVELIJKE SCHALEN (SCORE > 50)

Schaal	<i>totaal</i>	VLD	CVP	Agalev	SP	VB	VU-ID	bl/o
Econ. Breuklijn (rechts)	17%	27%	11%	8%	8%	27%	12%	20%
Gelijkheidsstreven	79%	63%	79%	87%	89%	81%	83%	84%
Zin sociale zekerheid	74%	70%	81%	80%	82%	59%	74%	68%
Bereidheid tot bijdragen	55%	46%	61%	72%	67%	42%	60%	46%
Positieve perceptie SZ	71%	71%	77%	76%	76%	58%	72%	62%
Radicale kritiek verzorgingsstaat	39%	45%	36%	23%	29%	58%	26%	42%
Nieuwe breuklijn (rechts)	29%	25%	25%	7%	21%	66%	13%	41%
Utilitair individualisme	14%	13%	11%	5%	16%	28%	4%	14%
Autoritarisme	38%	40%	44%	17%	31%	54%	20%	45%
Antipolitiek	34%	26%	26%	22%	25%	57%	19%	57%
Etnocentrisme	36%	35%	28%	9%	26%	84%	26%	45%
Uitkeringen verhogen	68%	61%	71%	71%	73%	63%	73%	68%
Levensstijl-aansprakelijkheid	32%	36%	30%	23%	27%	41%	21%	34%
Levensloop-aansprakelijkheid	6%	6%	6%	4%	4%	8%	5%	10%

Het **VLD**-electoraat positioneert zich op de economische breuklijn duidelijk rechts van het bevolkingsgemiddelde. Deze ideologische affiniteit kan slechts voor een klein deel door het sociologisch profiel van deze groep (bvb. de oververtegenwoordiging van zelfstandigen) worden verklaard. Ongeveer 27 procent van het Vlaams Blok electoraat kan duidelijk als economisch rechts worden omschreven, tegenover 17 procent van de totale Vlaamse bevolking. De economisch rechtse positie manifesteert zich het sterkst in de relatief lage ondersteuning van het gelijkheidsstreven. In *alle* overige electoraten slaat de gelijkheidsverzuchting aan bij minstens 79 procent van de mensen (wat tevens het bevolkingsgemiddelde is), bij het VLD electoraat slechts bij 63 procent. Verder vinden we bij het VLD electoraat minder bereidheid tot bijdragen voor de sociale zekerheid en meer steun voor de radicale kritieken op de verzorgingsstaat (die de mens lui maakt, de zelfredzaamheid ondermijnt, etc.). Gelijkheid is duidelijk geen prioritaire waarde in het VLD-electoraat, de nadruk ligt veeleer op de economische vrijheid en een verlaging van de lasten van het (dure) systeem van de sociale zekerheid. Op de nieuwe breuklijn scoort het VLD-electoraat vrijwel pal op het bevolkingsgemiddelde.

Het electoraat van de christen-democratische partij (toen nog **CVP**) stelt zich zeer gematigd links op voor de beide breuklijnen. De centrumlinkse positie op de economische breuklijn wordt voornamelijk gedragen door de morele en altruïstische zingeving aan de sociale zekerheid. De gematigd linkse positie op de nieuwe breuklijn uit zich voornamelijk in de afwijzing van de antipolitieke en etnocentrische attitudes, maar wordt enigszins afgezwakt door een relatief hoge score voor het autoritarisme. Deze combinatie kan mogelijk met het christelijk personalisme zoals dat door de partij wordt uitgedragen in verband worden gebracht. De verbondenheid die in deze ideologie centraal staat, laat ruimte voor bepaalde opvattingen rond gezagsgetrouwheid, maar verhindert een ontaarding in harde etnocentrische of groepsegoïstische standpunten.

Het **Agalev**-electoraat is uitgesproken links of progressief op beide breuklijnen. Op de nieuwe breuklijn is ze veruit de meest linkse partij. Op de economische breuklijn wordt ze met een miniem verschil geklopt door de SP, maar als men het sociologisch profiel van beide partijen in rekening neemt (Agalev heeft een jong electoraat en de jonge generaties zijn doorgaans economisch rechtser), heeft Agalev een sterkere ideologische affiniteit met economisch links dan de SP (zie de gecontroleerde afwijkingen in tabel 8). De sterkste afwijzing van de radicale kritieken op de verzorgingsstaat en de grootste bereidheid tot bijdragen voor het sociale zekerheidssysteem kenmerken de economische attitudes van de Agalev kiezers. De idee dat mensen persoonlijk geresponsabiliseerd moeten worden voor keuzes die ze gemaakt hebben op basis van een risicovolle levensstijl, kan op weinig steun rekenen bij dit electoraat. Vooral opvallend echter zijn de uitzonderlijk lage scores op de vier indicatoren van de nieuwe breuklijn. Slechts 7 procent van dit electoraat is uitgesproken “rechts” op de nieuwe breuklijn, in de bevolking is dit 29 procent en bij het Vlaams Blok electoraat loopt dit op tot maar liefst 66 procent.

Het electoraat van de sociaal-democratische partij (toen nog **SP**) profileert zich eveneens links op beide breuklijnen. Op de nieuwe breuklijn is de profilering minder sterk, zeker in vergelijking met Agalev. Het SP-electoraat laat zich niet bekennen tot antipolitiek en scoort ook vrij laag op het etnocentrisme en het autoritarisme. Op de economische breuklijn zijn de verschillen met Agalev, ook voor de deelcomponenten, vrij klein. In het SP-electoraat leeft iets sterker de gelijkheidsverzuchting dan bij Agalev, wat volledig verklaard wordt door het verschillend sociologisch profiel.

Het **Vlaams Blok**-electoraat profileert zich extreem-rechts op de nieuwe breuklijn met consequent hoge topscores voor elk van de vier componenten. Het zal niemand verwonderen dat vooral de score voor het etnocentrisme (dat een negatieve houding meet ten aanzien van de aanwezigheid van migranten) sterk afwijkt van het bevolkingsgemiddelde. Ongeveer 36 procent van de bevolking kan als etnocentrisch omschreven worden, tegenover 84 procent van de aanhang van het Vlaams Blok. Van alle maatschappelijke

thema's die in dit onderzoek aan bod komen, is de verdeeldheid onder de electoraten het sterkst over het migrantenvraagstuk²⁵.

Het Vlaams Blok scoort op de globale maat van de economische breuklijn vrijwel identiek als de VLD. Achter deze schijnbare gelijkenis schuilen nochtans opmerkelijke verschillen. Terwijl het VLD-electoraat deze rechtse score invult met een opvallend lage steun voor het gelijkheidsstreven en een gematigd lage steun voor de sociale zekerheid en de verzorgingsstaat, zien we bij het Vlaams Blok electoraat de opmerkelijke combinatie van een *hoge* gelijkheidsverzuchting met een vrij radicale instemming met de kritieken op de verzorgingsstaat en een zeer lage steun voor (of geloof in) de sociale zekerheid. De rechtse score op de economische breuklijn wijst hier niet, zoals bij de VLD, op een liberaal economische houding, maar veel meer op een economisch populisme.²⁶ Net als de partij heeft blijkbaar ook het electoraat een bijzonder negatieve visie op de actuele sociale politiek, die in hun ogen enkel het establishment en het profitaat dient.

De aanhang van de ontbonden partij **VU-ID** positioneert zich vrij links op de nieuwe breuklijn. Mogelijk wijst dit op het sterke gewicht van de Anciaux-aanhang in het voormalige VU-ID electoraat. Deze nieuw-linkse score vertaalt zich in elk van de vier deelcomponenten van deze breuklijn, maar voor het ethnocentrisme het minst uitgesproken, wat mogelijk wijst op de aanwezigheid van een relatief kleine rechts-nationalistische fractie in de verdeelde achterban van deze partij. Op de economische breuklijn scoort de aanhang van VU-ID in de buurt van het bevolkingsgemiddelde.

Men moet echter voor ogen houden dat partijelectoraten geen compleet homogene ideologische groepen zijn, en dat de bestaande breuklijnen ook de electoraten onderling kunnen verdelen. In grafieken 1 en 2 worden de afstanden weergegeven, binnen elk partijelectoraat, tussen hoogopgeleiden (minimum hoger secundair onderwijs) en laagopgeleiden (maximum lager secundair onderwijs), en dit voor beide breuklijnen.

Voor de economische breuklijn zijn voornamelijk de twee economisch rechtse partijen verdeeld tussen hoog- en laagopgeleiden. De hoogopgeleiden zijn telkens beduidend rechtser dan de laagopgeleide VLD-

---

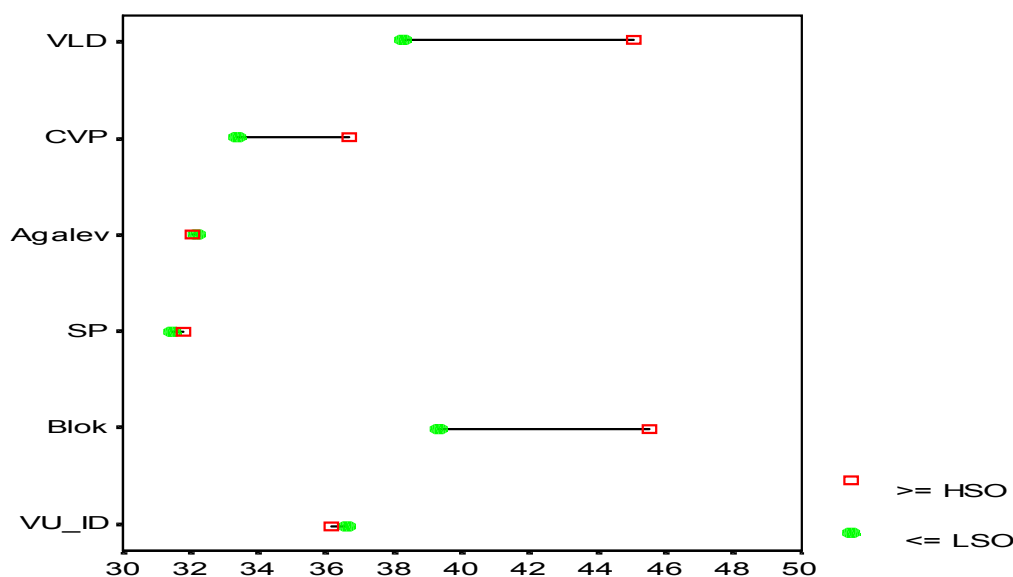
²⁵ Zie associatiematen (eta/beta) in tabel 8.

²⁶ In vorig onderzoek van de Torgroep werd eveneens een analyse gemaakt van de verdeling van de electoraten over een aantal ideologische kavels, op basis van verkiezingsonderzoek uit 1991 en 1995 (Elchardus & Pelleriaux, 1998). Over het algemeen stemmen de nieuwe bevindingen overeen met de oudere gegevens. De verfijning van het meetinstrument voor de sociaal-economische breuklijn is vooral voor het Vlaams Blok electoraat relevant. In de vorige analyse was enkel de maat van het gelijkheidsstreven voorhanden om de sociaal-economische breuklijn te operationaliseren en hierdoor verscheen dit electoraat in de analyse als "centrumlinks". De nieuwe gegevens laten toe deze interpretatie bij te stellen, het gelijkheidsstreven wordt door het Vlaams Blok electoraat immers niet vertaald in een "linkse" sociaal-economische ideologie.

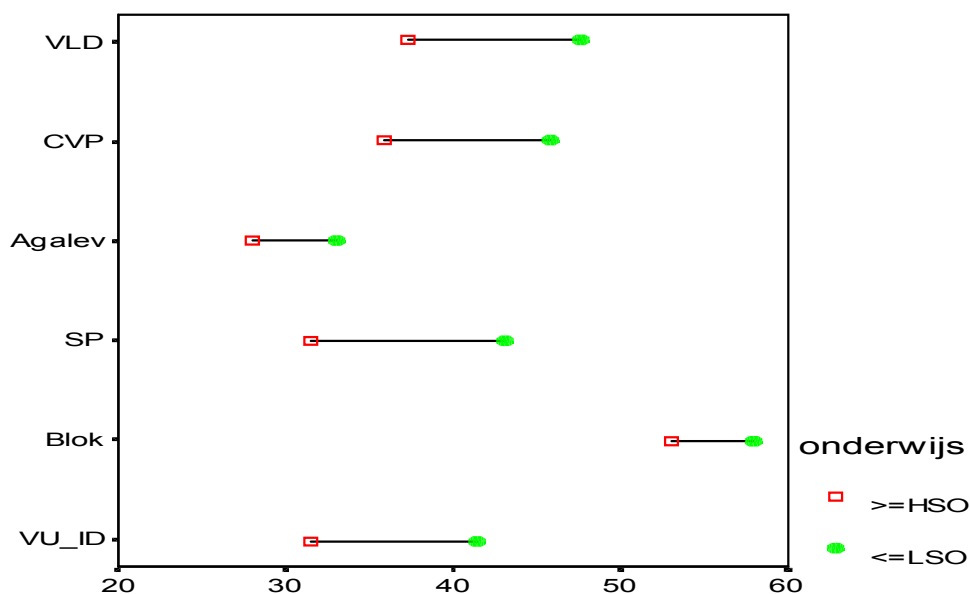
ers en Vlaams Blokkers. Deze laatsten nemen op de economische breuklijn eerder een centrumpositie in.

Voor de nieuwe breuklijn zien we voor de twee partijen die zich het sterkst op deze breuklijn profileren (Agalev en Vlaams Blok), de minste verdeling tussen de laag- en hoogopgeleiden. In deze twee electoraten maakt het opleidingsniveau nog weinig uit, een Vlaams Blokker positioneert zich rechts, een Agalever links op de nieuwe breuklijn. Voor de overige partijen zien we wel sterke onderlinge verdeeldheid. Vooral in het SP-electoraat is de kloof tussen laag- en hoogopgeleiden op de nieuwe breuklijn zeer groot.

GRAFIEK 1: ECONOMISCHE BREUKLIJN, VERDELING VAN DE PARTIJELECTORATEN, ONDERVERDEELD NAAR ONDERWIJSNIVEAU (SCHAALGEMIDDELDEN)

GRAFIEK 2: NIEUWE BREUKLIJN, VERDELING VAN DE PARTIJELECTORATEN, ONDERVERDEELD NAAR ONDERWIJSNIVEAU (SCHAALGEMIDDELDEN)

Uit voorgaande analyses kunnen een aantal meer algemene conclusies worden getrokken.

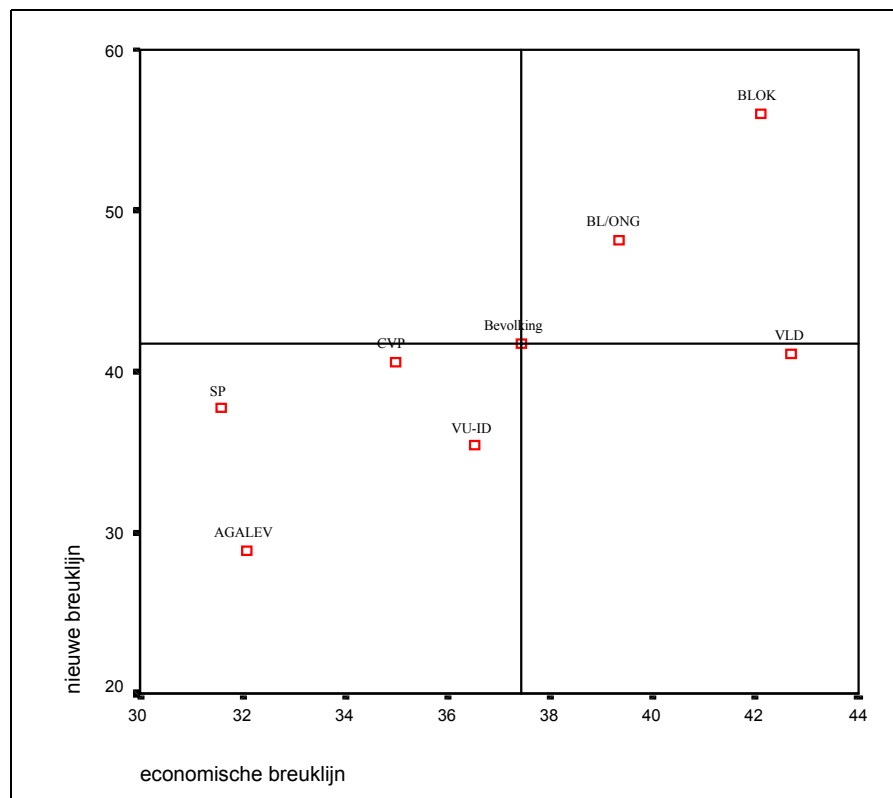
- In het officiële discours van de VLD en de SP.A zijn de sociaal-economische meningsverschillen afgezwakt, mede door het gezamenlijke regeringsproject van de actieve welvaartsstaat. Vooral VLD-politici spannen zich in om de links-rechts breuklijn, althans in het vertoog, als achterhaald te omschrijven. Voor de electoraten is deze boodschap vooralsnog voorbarig. De electoraten van beide partijen nemen duidelijk opposerende posities in op de sociaal-economische (links-rechts) breuklijn. Op de nieuwe breuklijn zijn de verschillen tussen beide partijen kleiner, maar ook niet onbestaande.
- Behalve het VLD-electoraat is ook dat van het Vlaams Blok economisch rechts. Beide electoraten geven aan deze breuklijn echter wel een andere invulling, rechts-liberaal (VLD) versus rechts-populistisch (Vlaams Blok).
- Op het niveau van de partijelectoraten bestaat een associatie, maar zeker geen gelijkschakeling, tussen de beide breuklijnen (zie ook grafiek 3). Geen enkel electoraat combineert een uitgesproken linkse positie op de ene met een uitgesproken rechtse positie op de andere breuklijn. De electoraten van SP en Agalev zijn beide consistent links, die van het Vlaams Blok consistent rechts. De electoraten van CVP en de voormalige VU-ID zijn centrum of centrum-links te benoemen. De enige vreemde eend in de bijt is het VLD-electoraat, dat economisch rechts (of liberaal) is, zonder dat dit zich vertaalt in een rechtse positie op de nieuwe breuklijn.
- De economische en de nieuwe breuklijn maken samen deel uit van een links-rechts tegenstelling en zijn met elkaar verwant (maar toch duidelijk onderscheidbaar) op het niveau van de ideologische attitudes, de electoraten en de politieke partijen. De twee breuklijnen worden echter uit elkaar getrokken door een sociologisch mechanisme. De nieuwe, vaak hogeropgeleide generaties zijn minder gehecht aan de arrangementen van de verzorgingsstaat en profileren zich doorgaans vrij rechts op de economische breuklijn, tegelijk situeren ze zich eerder links op de nieuwe breuklijn. Indien dit sociologisch mechanisme deel uitmaakt van een evolutie, is het niet denkbeeldig dat over enkele decennia de twee breuklijnen compleet onafhankelijk zijn van elkaar op alle (individuele en geaggregeerde of maatschappelijke) niveaus. Een aantal actuele ontwikkelingen in het Vlaamse politieke partijlandschap lijken deze richting uit te gaan. Men denke bijvoorbeeld aan de ideologie van het links-liberalisme van Spirit, waarvan de (ex-)mandatarissen nu ook vertegenwoordigd zijn in of verbanden aangaan met SP.A en VLD.

3.3 Is de economische breuklijn achterhaald?

De voorgaande analyse toont aan dat de partijelectoraten ideologisch duidelijk van elkaar verschillen en dat deze verschillen vanuit de breuklijnenproblematiek in een links-rechts perspectief kunnen worden geplaatst (zie ook grafiek 3).

GRAFIEK 3: DE VERDELING VAN DE PARTIELECTORATEN OVER DE TWEE BREUKLIJNEN

De verschillen tussen de electoraten komen iets duidelijker tot uiting op de nieuwe breuklijn, dan op de sociaal-economische breuklijn.²⁷ Dit komt voornamelijk door de immense kloof die gaapt tussen het nieuw-linkse Agalev- en het nieuw-rechtse Vlaams Blok-electoraat. Maar ook voor de sociaal-economische thema's is de links-rechts tegenstelling nog actueel, tenminste bij de kiezers. De electoraten van de partijen die doorgaans *links* gelabeld worden, meer bepaald SP en Agalev, profileren zich duidelijk linkser op de sociaal-economische breuklijn dan de electoraten van Vlaams Blok en VLD, twee partijen die doorgaans met (economisch) rechts geassocieerd worden.

²⁷ Dat blijkt onder meer uit de associatiematen die de relatie weergeven tussen de electoraten en de breuklijnen (tabel 8). Respectievelijk bedraagt de eta en beta 0,29 / 0,26 voor de economische breuklijn; 0,42 / 0,37 voor de nieuwe breuklijn.

TABEL 10: TIEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ITEMS DIE HET BEST DISCRIMINEREN TUSSEN EEN LINKS (SP/AGALEV) EN EEN RECHTS (VLAAMS BLOK / VLD) ELECTORAAT, PERCENTAGE INSTEMMING (AKKOORD OF HELEMAAL AKKOORD) PER ELECTORAAT

	LINKS		RECHTS	
	SP	Aga-lev	Vl. Blok	VLD
Om een gelijkere samenleving te krijgen ben ik bereid meer sociale zekerheidsbijdrage te betalen	32%	39%	15%	18%
Door het stelsel van de sociale zekerheid vestigen zich veel buitenlanders in ons land	64%	51%	88%	76%
De OCMW-uitkeringen moeten omhoog, ook al verhogen hierdoor de sociale bijdragen en belastingen	19%	23%	11%	11%
De overheid zou de inkomens moeten herverdelen ten voordele van de zwakkeren in de maatschappij	64%	54%	52%	34%
De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen lui worden	25%	21%	53%	42%
De werkloosheidsuitkeringen moeten omhoog, ook al verhogen hierdoor de sociale bijdragen en belastingen	19%	15%	15%	10%
Door de sociale zekerheid stijgt de werkloosheid	17%	14%	38%	30%
Ik ben bereid meer belastingen te betalen om de uitkeringen van de sociale zekerheid als werkloosheid en ziekteverzekering in de toekomst even hoog te houden als nu	35%	38%	13%	22%
Mensen met een hoog inkomen moeten meer belastingen betalen ten voordele van de sociale zekerheid dan mensen met een laag inkomen	76%	76%	66%	55%
De verschillen tussen de hoge en de lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn	8%	10%	16%	22%

Om de omvang en betekenis van deze verschillen beter te kunnen interpreteren werd een bijkomende analyse gemaakt. Met behulp van een discriminantanalyse werd nagegaan in welke mate de sociaal-economische attitudes van het linkse electoraat (SP en Agalev) verschillen met deze van het rechtse electoraat (VLD en Vlaams Blok), door alle items die verband houden met de sociaal-economische materies apart in te voegen. Deze analyse werd uitgevoerd bij alle respondenten die een voorkeur voor één van deze 4 partijen kenbaar maakten. Op basis van de antwoorden van deze respondenten op de sociaal-economische issues, kunnen we in 69 procent van de gevallen juist voorspellen of deze persoon een linkse (SP of Agalev) dan wel een rechtse (VLD of Vlaams Blok) partijvoorkeur heeft.

De sociaal-economische breuklijn is dus nog altijd relevant om linkse en rechtse electoraten te onderscheiden, maar tegelijk moet deze tegenstelling genuanceerd worden. Het gaat hier vooral om verschillende accenten die gelegd worden, zelden of nooit om compleet tegengestelde meningen. Voor geen enkel van de tien sterkst onderscheidbare uitspraken geldt dat een ruime meerderheid van het linkse kamp instemt terwijl een kleine minderheid van het rechterkamp instemt, of vice versa. Wel worden duidelijk verschillende accenten gelegd die telkens consistent vanuit linkse (egalitaire) of rechtse (economisch liberale) bekommernissen kunnen worden geïnterpreteerd. Zo is ongeveer een derde van de linkse partijaanhangers bereid om ook zelf meer sociale zekerheidsbijdrage te betalen om een gelijkere samenleving te bekomen, bij de rechtse partijen is deze proportie

maar half zo klein. Over de noodzaak tot herverdeling van de inkomens via de overheid staan vooral de electoraten van VLD en SP lijnrecht tegenover elkaar, met respectievelijk 34 en 64 procent instemming. Onder de rechtse electoraten zien we ook duidelijk meer geloof in de vermeende nadelige gevolgen van de verzorgingsstaat en de sociale zekerheid (de werkloosheid stijgt, de mensen worden lui). Over de idee van progressieve belastingen is de meerderheid van de bevolking het eens, maar bij de linkse electoraten bestaat hierrond een ruime 3/4de meerderheid, terwijl deze meerderheid slinkt tot 2/3de bij de aanhang van het Vlaams Blok en 55 procent bij VLD. Nauwelijks 10 procent uit het linkse electoraat steunt de weinig populaire idee dat de inkomensverschillen gehandhaafd moeten blijven, bij Vlaams Blok (16 procent) en VLD (22 procent) ligt dit een stuk hoger.

4 Ideologische kavels in het Vlaamse politieke landschap: een descriptieve analyse

In deze sectie wordt met behulp van aangepaste technieken (clusteranalyse), de bevolking opgedeeld in een aantal intern zo homogeen mogelijke ideologische kavels of clusters. Behalve het ideologisch profiel van deze kavels, zal ook het sociologisch profiel bestudeerd worden en zal worden nagegaan hoe deze ideologische groepen zich tot de partijelectoraten verhouden. Daarmee wordt een algemeen overzicht geboden van het politiek-ideologische landschap in Vlaanderen.

TABEL 11: DE ZES CLUSTERGROEPEN, CLUSTER CENTERS EN SOCIO-DEMOGRAFISCH PROFIEL²⁸

	Populist	Petit Bourgeois	Traditionele Collectivist	Pragmatisch Modaal	Rechts-Liberaal	Links-Progressief	Totaal
<i>Econ. breuklijn</i>	37	45	29	34	54	27	37
<i>Nieuwe breuklijn</i>	67	54	43	41	37	22	42
<i>Cluster centers:</i>							
Gelijkheidsstrev.	76	72	72	78	47	70	68
Zin SZ	76	51	78	65	53	76	67
Bereidh. bijdrage	56	47	69	57	35	70	56
Pos. perc. SZ	69	50	75	56	58	68	63
Kritiek verzorg.	66	55	46	42	53	30	47
Util. indiv.	52	48	32	22	27	13	31
Autoritarisme	73	57	62	36	41	26	48
Antipolitiek	80	49	36	63	34	23	44
Etnocentrisme	63	62	44	43	45	25	45
% bevolking	12,4%	15,3%	18,9%	14,2%	19,0%	20,2%	100%
n	452	558	686	515	689	735	3635
% Laag inkomen	46,27	33,46	28,05	30,71	19,42	17,65	27,68
Beroepssector							
% Zelfst. (361)	17,78	8,73	11,44	7,21	19,07	7,53	11,84
% Privé (1874)	64,18	68,61	61,35	63,49	58,29	55,81	61,48
% Overheid (406)	12,37	15,18	14,04	13,26	11,23	13,75	13,32
% OGO ²⁹ (407)	5,67	7,48	13,17	16,05	11,41	22,91	13,35
Opleiding							
%lager ond (820)	52,83	28,39	30,09	19,07	10,53	9,64	23,28
% lager SO (802)	25,62	28,20	27,10	24,34	18,65	15,64	22,77
%hoger SO (1153)	15,87	35,06	28,44	38,74	37,89	36,45	32,74
%hoger ond (747)	5,67	8,35	14,37	17,85	32,93	38,27	21,21
% man	48,45	48,38	54,16	37,09	49,71	52,24	48,91
Gem. leeftijd	56,0	41,7	51,9	41,9	37,8	40,9	44,5
Partijvoorkeur(*)							
VLD (748)	82	87	102	61	169	82	100
CVP (712)	89	73	159	78	84	102	100
Agalev (275)	6	39	55	122	79	245	100
SP (502)	58	107	98	99	71	149	100
Vl. Blok (341)	241	208	78	72	62	13	100
VU-ID21 (157)	32	68	94	107	118	148	100
bl/ong (493)	162	128	64	180	88	32	100
ander	105	80	67	158	75	126	100

(*) kansverhouding ten opzichte van de totale bevolking, uitgedrukt in procenten.

In vorig onderzoek (Derks 2000: 218 e.v.) werd een clusteranalyse uitgevoerd met zes groepen aan de hand van zes schalen rond een aantal maatschappelijke attitudes. De replicatie met zes groepen aan de hand van de negen schalen uit deze nieuwe analyse, levert opmerkelijke gelijkenissen

²⁸ Clusteranalyse volgens de iteratieve methode met het K-means algoritme.

²⁹ Werkzaam in een door de overheid gesubsidieerde organisatie.

op. Ondanks het gebruik van verschillende meetschalen³⁰ vinden we een replicatie van zes ideologische gemeenschappen die met de volgende benamingen kunnen worden omschreven: populisten³¹, petit bourgeois, traditionele collectivisten, pragmatisch modaal, rechts-liberalen³² en links-progressieven³³.

De *populisten* (12,4 procent van de onderzoekspopulatie) vormen duidelijk de sociaal-economisch zwakste groep. Ze zijn het minst opgeleid (meer dan de helft heeft enkel lager onderwijs genoten) en ze hebben het laagste inkomen van de zes groepen (bijna de helft heeft een laag gezinsinkomen). Ze zijn ook de groep met de hoogste gemiddelde leeftijd. Het ideologisch profiel van deze groep kenmerkt zich door een uitgesproken rechtse positionering op de nieuwe breuklijn. Zowel voor het autoritarisme, het utilitair individualisme, de antipolitiek als het etnocentrisme behaalt deze groep de hoogste score. Men zou deze groep dus kunnen omschrijven als de “working class authoritarians”, gekenmerkt door een harde en instrumentele overlevingsethiek. De economische attitudes van deze groep zijn moeilijk in een links-rechts perspectief te plaatsen, en kunnen beter omschreven worden als “economisch populistisch” (Derks 2001). Jean-Marie Le Pen omschreef zijn visie ooit met de gevleugelde woorden “*nous sommes socialement de gauche, économiquement de droite et par-dessus tout, nationalement français!*”. Het is deze ideologische cocktail die vooral de populisten aanspreekt. Er is een opmerkelijk hoge verzuchting naar gelijkheid, maar tegelijk vinden we in deze groep de sterkste kritiek op de verzorgingsstaat. Voor de schalen die de voordelen van de sociale zekerheid bepleiten, zien we een gematigde tot vrij hoge steun. Dit wijst er op dat deze groep geen principiële tegenstander is van een systeem van sociale zekerheid, maar wel dat ze het geloof en het vertrouwen in de huidige

---

³⁰ Slechts twee schalen zijn (vrijwel) identiek in de twee onderzoeken, meerbepaald het utilitair individualisme en het gelijkheidsstreven. De vier overige schalen uit de vorige analyse (Derks 2000) zijn: cognitieve deprivatie, politieke onmacht, christen democratisch collectivisme en (post-)materialisme.

³¹ In vorig onderzoek (Derks 2000) werd deze groep “geresigneerde instrumentalist” genoemd, verwijzend naar het concept “geresigneerd instrumentalisme”, dat uitvoerig werd geanalyseerd in het boek *Individualisme zonder verhaal* (Derks 2000). Resignatie verwijst naar het opgeven van morele idealen in verantwoordingsstrategieën. De verantwoording krijgt dan een puur instrumenteel karakter (sterk/zwak in plaats van goed/slecht). Deze verantwoordingsstrategie krijgt betekenis tegen de achtergrond van een verhaal over de samenleving als een “verloren paradijs”, waarin oorspronkelijke idealen onherroepelijk zijn teloorgegaan.

³² Deze groep werd in het vorige onderzoek (Derks 2000) “gevestigde burgers” genoemd. Vanwege het relatief jonge profiel van deze groep werd deze naam gewijzigd.

³³ In vorig onderzoek (Derks 2000) werd deze groep “postmaterialisten” genoemd. Omdat we in dit onderzoek niet over de (post-)materialismeschaal beschikken, wordt de naam veranderd in “links-progressieven”.

arrangementen van de verzorgingsstaat radicaal heeft opgegeven. Deze populistische groep ziet geen uitweg voor haar sociale frustraties in de huidige politieke en economische context. Electoraal leidt dit tot een sterke affiniteit met het Vlaams Blok (met een kansverhouding die 2,4 keer hoger ligt dan in de totale Vlaamse bevolking), maar ook tot de optie om blanco of ongeldig te stemmen (kansverhouding 1,6). Alle andere partijen (en in het bijzonder Agalev) zijn ondervertegenwoordigd bij de populisten. Opvallend is dat de SP, die traditioneel bekend stond als een arbeiderspartij, deze sociaal kwetsbare groep nauwelijks kan bereiken (zie ook Elchardus, 1994a, 1994b). Van alle ideologische groepen vinden we bij de populisten de minste stemintenties voor de SP. De kans op een SP voorkeur ligt bij de populisten 42 procent lager dan in de totale bevolking.

De *petit-bourgeois* groep (15,3 procent) heeft een vrij lage sociaal economische status, met een duidelijke oververtegenwoordiging van lage inkomensgroepen en laagopgeleiden. Deze groep vertoont een duidelijk rechts-populistisch profiel, zowel economisch als cultureel. Ze scoort laag tot zeer laag op de schalen die de voordelen van de sociale zekerheid bepleiten, hoog op de kritiek op de verzorgingsstaat evenals op de vier cultureel rechtse schalen, met een uitgesproken sterke ethnocentrische positie. Opvallend is dat deze groep zich ook kenmerkt door een vrij sterke gelijkheidsverzuchting. Waarschijnlijk voelt ook deze groep, met een vrij lage sociaal-economische status, zich tekort gedaan in vergelijking met de "geprivilegieerde elite". Als oplossing voor deze sociale onrechtvaardigheid opteert deze groep echter niet voor een linkse politiek maar wel voor minder staatsbemoedening, belastingen en sociale zekerheidsbijdragen. Electoraal lijkt deze groep op de populisten, maar met een minder uitgesproken karakter. Ook bij de *petit-bourgeois* groep opteert men disproportioneel voor het Vlaams Blok of voor blanco/ongeldig.

De *traditionele collectivisten* (18,9 procent) hebben een vergelijkbare sociaal-economische status als de *petit-bourgeois*, maar ideologisch verschillen ze sterk. Vooral over sociaal-economische thema's verschillen ze grondig van mening. Dit komt het sterkst tot uiting in de schaal die een positieve perceptie meet ten aanzien van de sociale zekerheid: de *petit-bourgeois* groep scoort hier van alle groepen het laagst op (50), de *traditionele collectivisten* scoren het hoogst (75). De steun en waardering voor de sociale zekerheid en de gehechtheid aan de verzorgingsstaat uit zich ook in de scores op de andere schalen. Op cultureel vlak is deze groep conservatief, maar zonder dat dit zich uit in een harde, verzuurde en cynische houding tegenover de maatschappij. Dit merken we aan de hoge score voor het autoritarisme, gecombineerd met zeer gematigde scores voor de antipolitiek, het utilitair individualisme en het ethnocentrisme. We beschikken in dit onderzoek niet over schalen die *traditionele* en ethisch conservatieve opinies vertolken, maar wellicht sluit het profiel van deze groep hierbij aan. Deze

groep bevat de grootste proportie katholieken.³⁴ Politiek voelt deze groep zich vooral thuis bij de christen-democratische partij die in deze groep bijna 60 procent sterker is vertegenwoordigd in vergelijking met de totale Vlaamse bevolking. Deze groep heeft ondanks haar 'links' economisch profiel geen bijzondere affiniteit met de sociaal-democratische partij SP. Mogelijk is dit aan het ethisch traditionele profiel van deze groep te wijten en laat deze groep zich afschrikken door het vrijzinnige en enigszins instrumentele imago van de SP. Mogelijk vindt het economisch linkse profiel van deze groep aansluiting bij de christelijke arbeidersvleugel (ACW) van de CD&V. Het Vlaams Blok en de blanco/ongeldige stemintenties zijn bij deze groep ondervertegenwoordigd.

De *pragmatisch modalen* (14,2 procent) zijn een groep met een grote meerderheid aan vrouwen (63 procent) en met een middelmatige sociaal-economische status. Ideologisch heeft deze groep niet echt een uitgesproken profiel. Ze situeert zich in het politieke centrum, zowel voor wat betreft de economische als de nieuwe breuklijn. Deze groep heeft duidelijk geen boodschap aan de politiek (cf. de hoge score voor antipolitiek en de hoge proportie blanco/ongeldig stemintenties), maar dit gaat niet gepaard met een algemeen cynisch mensbeeld (cf. de lage score voor het utilitair individualisme) en evenmin met een partijvoorkeur voor het Vlaams Blok. "Ik heb de politiek niet nodig" lijkt deze pragmatische groep te zeggen. Opvallend is dat de pragmatisch modalen gekenmerkt worden door de sterkste gelijkheidsverzuchting. Maar ook hierin lijken ze modaler te willen zijn dan Jan Modaal, want rond de verzuchting naar meer gelijkheid bestaat immers een consensus in de bevolking die slechts door één groep wordt uitgedaagd: de rechts-liberalen.

De *rechts-liberalen* (19,0 procent) hebben een hoge sociaal-economische status: minder dan twintig procent moet het stellen met een laag gezinsinkomen en ongeveer één derde heeft een diploma hoger onderwijs op zak. Bijna één op vijf is zelfstandige, dit is bijna twee keer zoveel als in de totale steekproefbevolking. Ze combineren een uitgesproken rechtse positie op de economische breuklijn (*laissez-faire*) met een gematigde (ondanks het hoogopgeleide profiel geen progressieve) positie op de nieuwe breuklijn. Ze zijn de enige groep die geen boodschap lijkt te hebben aan meer gelijkheid. Het is een groep die haar economisch welvarende positie niet bedreigd wil zien door overheidsinitiatieven die gericht zijn op herverdeling, zoals met het systeem van progressieve belastingen. Ze heeft een uitzonderlijk lage score op de schaal die de actieve steun meet voor de sociale zekerheid, een schaal waarin vooral gepeild wordt naar de mate waarin men zelf bereid is om bij te

---

³⁴ Van de traditionele collectivisten omschrijft 44,2 procent zichzelf als katholiek, tegenover 34,3 procent in de totale steekproef (analyse niet in deze tabel opgenomen). Deze groep bevat ook de laagste proportie levensbeschouwelijk onverschilligen, namelijk 2,2 procent (tegenover 6,1 procent steekproef-gemiddelde).

dragen om anderen te helpen en om het systeem van sociale zekerheid te behouden of uit te breiden. Voor deze schaal vinden ze hun sterkste opponenten bij een groep die even welvarend is, meerbepaald de links-progressieven (zie verder). De (economisch) rechtse positie van deze groep uit zich in een sterke (en exclusieve) affiniteit met de VLD.

De *links-progressieven* (20,2 procent) hebben eveneens een hoge sociaal-economische status. Ideologisch zijn ze links, zowel op economisch als op cultureel vlak. De linkse economische attitudes uit zich onder meer in de hoogste score op de schaal waarin gepeild wordt naar de persoonlijke steun voor het behoud (en uitbreiding) van het systeem van sociale zekerheid. Deze groep ziet duidelijk geen heil in economische vrijheid en de afbouw van herverdelende maatregelen van de overheid. Ze streeft naar meer gelijkheid en wil daar zelf een bijdrage toe leveren, ondanks het feit dat ze een geprivilieerde sociaal-economische positie bekleedt. Mogelijk heeft dit te maken met een ander aspect uit hun arbeidsmarktpositie. Deze groep is weliswaar hoogopgeleid en economisch welvarend, maar velen uit deze groep zijn werkzaam in overheidsverband (of in een door de overheid gesubsidieerde organisatie), terwijl de zelfstandigen en de werknemers uit de privé-sector sterk ondervertegenwoordigd zijn. Ze heeft dus in belangrijke mate haar arbeidspositie te danken aan de overheid. Een pleidooi voor een economisch laissez-faire dat gericht is op het terugdringen van de overheid in het economisch leven komt deze groep wellicht nadelig uit. Op cultureel vlak kenmerkt deze groep zich als de meest progressieve. Dit uit zich in de laagste (of meest linkse) scores voor elk van de vier schalen met betrekking tot de nieuwe breuklijn. In dit opzicht verschillen ze eveneens met de rechts-liberalen, maar hun radicale opponenten zijn echter de populistten. De links-progressieven zijn de vaandel dragers van het ideologisch cultuurwerk van de postindustriële middenklasse, gericht op postmaterialistische thema's als antiracisme, radicale democratie, feminisme en leefmilieu.³⁵ Deze groep heeft een sterke electorale affiniteit met linkse politieke partijen, zowel het nieuw-linkse Agalev als de SP zijn sterk oververtegenwoordigd. Het Vlaams Blok is in deze groep taboe, maar de VLD is slechts licht ondervertegenwoordigd. De links-progressieven vallen ook op door een sterke politieke betrokkenheid, wat zich uit in een lage intentie om blanco of ongeldig te stemmen.

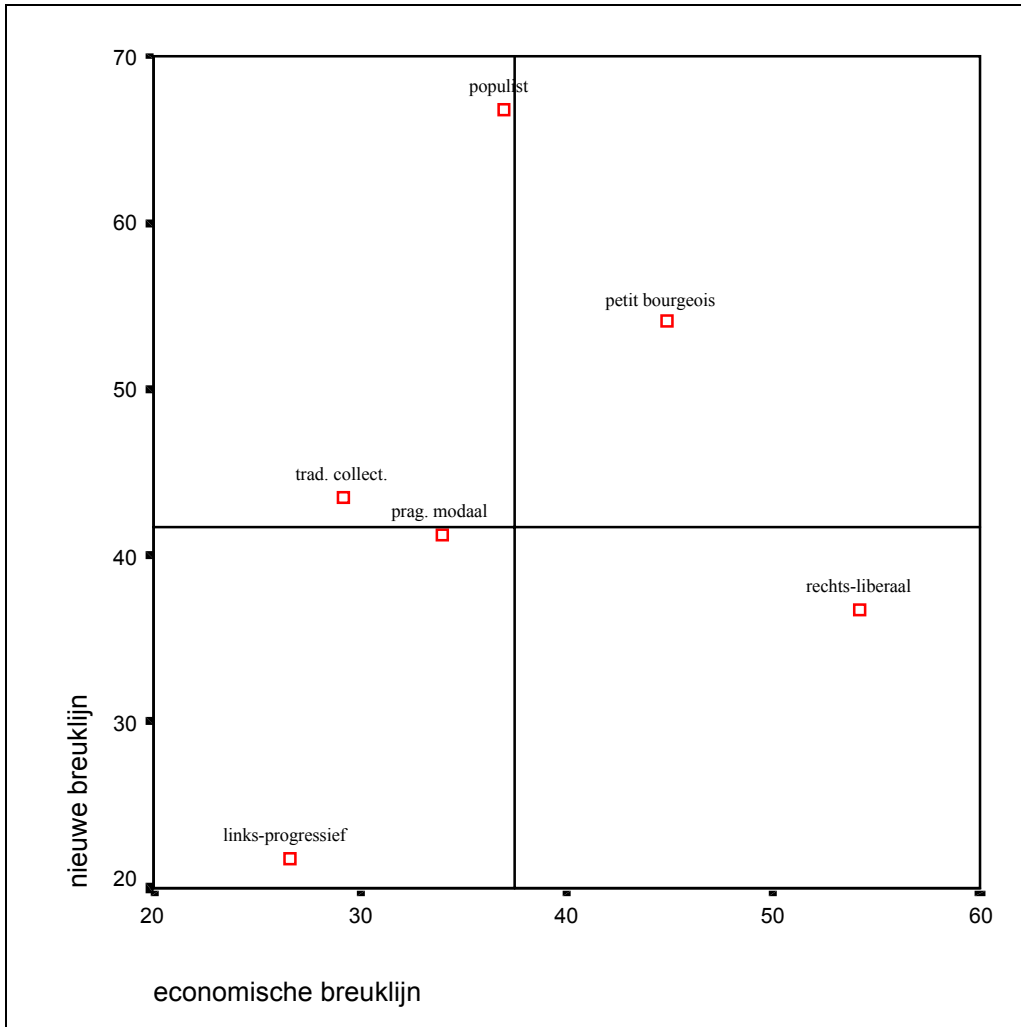
In grafiek 4 worden de ideologische kavels ruimtelijk weergegeven naargelang hun positie op de breuklijnen

---

³⁵ Onze data bevatten weliswaar geen informatie over feministische en groene standpunten, maar vanuit een extrapolatie van vorig onderzoek aan de hand van de ISPO-enquêtes, evenals vanuit vele gegevens uit de internationale literatuur, is het zeer waarschijnlijk dat deze stelling opgaat.

GRAFIEK 4: DE VERDELING VAN DE IDEOLOGISCHE CLUSTERGROEPEN OVER DE TWEE BREUKLIJNEN

5 *Class Politics*: hoe links is de “kleine man” (nog)?

Volgens de traditionele schema’s vinden linkse partijen voornamelijk aanhang bij mensen onderaan de sociale ladder, terwijl de middenklasse en de hogere klasse overwegend rechts stemt. In deze sectie wordt nagegaan of dit in Vlaanderen (nog) het geval is.

Elke analyse wordt opgebouwd met drie modellen. De afhankelijke variabele heeft steeds betrekking op de politieke partijvoorkeur. In het eerste model worden enkel de drie variabelen met betrekking tot sociale klasse (of sociale stratificatie) geïntroduceerd, meerbepaald gezinsinkomen, beroepssector en opleidingsniveau. Dit eerste model geeft ons een ruw inzicht in de mate van het klassenbepaalde stemgedrag. In het tweede model worden twee klassieke achtergrondvariabelen toegevoegd, leeftijd en geslacht³⁶. Tenslotte

³⁶ Dit tussenmodel laat een controle toe voor de twee belangrijke socio-demografische achtergrondvariabelen (leeftijd en geslacht). Ik maak hiervoor een apart model omdat het toelaat de autonome bijdrage van sociale stratificatie (model 1) en ideologische attitudes (model 3) te schatten na controle voor deze twee achtergrondvariabelen.

worden in model 3 de ideologische attitudes toegevoegd, aan de hand van de clustergroep-variabele. Op die manier wordt onderzocht in welke mate ideologische attitudes het klassegebonden stemgedrag mediëren, en of deze ideologisch attitudes ook los van de klassenpositie het stemgedrag bepalen.

TABEL 12: LOGISTISCHE REGRESSIES MET “LINKSE PARTIJVOORKEUR” (SP, AGALEV EN PVDA) ALS AFHANKELIJKE VARIABELE, ODD RATIO’S (TOR2001: DRAAGVLAK SOLIDARITEIT)

	Model 1	Model 2	Model 3
Geen laag inkomen (ref=laag inkomen)	1,307*	1,293*	1,212
Beroepssector (ref=OGO)³⁷	***	***	***
Zelfstandige	0,290***	0,285***	0,333***
Privé	0,642**	0,626**	0,687**
Overheid	0,652*	0,635*	0,696*
Opleiding (ref=hoger onderwijs)			**
Lager onderwijs	1,113	1,129	1,698**
Lager secundair	0,984	0,989	1,324
Hoger secundair	0,924	0,932	1,096
Vrouw (ref=man)		0,911	0,936
Leeftijd		1,000	1,002
Clustergroep (ref=links-progr.)			***
Populist			0,145***
Petit-bourgeois			0,361***
Traditioneel collectivist			0,337***
Pragmatisch modaal			0,425***
Rechts-liberaal			0,350***
Nagelkerke R²	,027	,027	,094

***sig<.001 / **sig<.01 / *sig<.05

In Tabel 12 geven we een overzicht van de analyse voor de verklaring van een linkse stem (SP, Agalev en PVDA samen). Het is meteen duidelijk dat sociale stratificatie weinig bijdraagt in de verklaring van een linkse stemvoorkeur. Amper 2,7 procent van de variantie in het linkse stemgedrag wordt verklaard door de drie sociale klassen-variabelen³⁸. Opmerkelijk is dat lage inkomenscategorieën geen grotere, maar een kleinere kans hebben op een linkse partijvoorkeur. Voor opleidingsniveau is er geen verband. Enkel voor de beroepssector sluiten de resultaten aan bij het klassieke *class voting*

³⁷ Werkzaam in door de overheid gesubsidieerde organisaties.

³⁸ Zie Nagelkerke R² van model 1.

paradigma, zelfstandigen hebben een veel kleinere kans op een linkse partijvoorkeur in vergelijking met werknemerscategorieën, en in het bijzonder met werknemers bij organisaties die gesubsidieerd worden door de overheid. De twee achtergrondvariabelen (leeftijd en geslacht) voegen niets toe aan de verklaringskracht en mediëren geenszins de relatie tussen sociale stratificatie en een linkse stemvoorkeur.

De verklaringskracht neemt echter sterk toe met de introductie van de ideologische variabele (de R^2 -maat stijgt van 2,7 naar 9,4 procent). De enige groep met een duidelijke affiniteit met linkse partijen zijn de links-progressieven. Voordien (Tabel 11) werd reeds aangetoond dat ongeveer 42 procent van deze ideologische groep een voorkeur heeft voor SP of Agalev. Bij de overige groepen is de kans op een linkse voorkeur veel kleiner. De links-progressieven zijn echter een groep met een hoge sociaal-economische status, het feit dat vooral deze groep een links electoraal profiel heeft, lijkt op het eerste zicht aan te sluiten met de zogenaamde *death of class politics*-these die stelt dat de lagere klassen geen links electoraal profiel meer hebben (Pakulski & Waters, 1996).

Deze conclusie is echter voorbarig en moet worden genuanceerd. In een gefragmenteerd partijlandschap zoals Vlaanderen is het moeilijk om een perfecte operationalisering te maken van een linkse partijvoorkeur. Vanuit de problematiek van de nieuwe breuklijn is het aangewezen om een onderscheid te maken tussen de “oud”-linkse SP en het “nieuw”-linkse Agalev, temeer omdat de electoraten van deze twee partijen grondig van elkaar verschillen, zowel naar sociale achtergrond als naar ideologische attitudes in verband met de nieuwe breuklijn. Vandaar dat we in een volgende analyse de linkse partijvoorkeur opsplitsen tussen deze twee partijen (zie Tabel 13).

Het onderscheid tussen SP en Agalev geeft meteen een gedeeltelijke verklaring voor de zeer zwakke relatie tussen sociale klasse en de algemene maat voor linkse partijvoorkeur. Deze wordt onderdrukt door het feit dat het Agalev-electoraat hoogopgeleid is, terwijl het SP-electoraat eerder laaggeschoold. Het electoraat van Agalev is dus eveneens klassengebonden, maar wel, tenminste wat het opleidingsniveau betreft, in de tegenovergestelde richting als verwacht kan worden volgens de klassieke *class voting* these. Voor wat betreft de beroepssector lijken de twee linkse electoraten wel op elkaar, ze zijn beide het sterkst oververtegenwoordigd bij de werknemers in de door de overheid gesubsidieerde organisaties.

TABEL 13: MULTINOMINALE REGRESSIES MET “LINKSE PARTIJVOORKEUR” ALS AFHANKELIJKE VARIABLE, OPGESPLITST NAAR SP EN AGALEV (VERSUS DE REST), ODD RATIO’S

	Model 1		Model 2		Model 3	
	SP	Agalev	SP	Agalev	SP	Agalev
Geen laag inkomen (ref=laag inkomen)	1,310*	1,274	1,292	1,277	1,211	1,197
Beroepssector (ref=OGO)						
Zelfstandige	0,303***	0,285***	0,289***	0,288***	0,325***	0,377**
Privé	0,675*	0,592**	0,665*	0,550**	0,720	0,625*
Overheid	0,762	0,454**	0,736	0,444**	0,791	0,497
Opleiding (ref=hoger onderwijs)						
Lager onderwijs	2,029***	0,236***	1,821**	0,324***	2,534***	0,574
Lager secundair	1,595**	0,378***	1,550*	0,410***	1,970***	0,606
Hoger secundair	1,145	0,710	1,145	0,729	1,307	0,895
Vrouw (ref=man)			0,867	1,019	0,892	1,055
Gem. leeftijd			1,007	0,982**	1,011*	0,982**
Clustergroep (ref=links-progr.)						
Populist					0,172***	0,012***
Petit-bourgeois					0,483***	0,098***
Traditioneel collectivist					0,378***	0,185***
Pragmatisch modaal					0,405***	0,325**
Rechts-liberaal					0,415***	0,183***
Nagelkerke R²	,061		,068		,131	

***sig<.001 / **sig<.01 / *sig<.05

De introductie van de ideologische variabele in de analyse (zie model 3 in Tabel 13) levert een stijging op van de verklaringskracht met ongeveer 6,3 procent. In de vorige analyse (waarbij de linkse stemmen werden samengevoegd) was deze stijging nog iets groter. De ideologische stemmotieven zijn voor de twee linkse electoraten dus niet zo sterk verschillend. Zowel voor SP als voor Agalev zien we een sterke affiniteit met de links-progressieve groep, en de kleinste affiniteit met de populist. Er is wel een gradueel verschil: het ideologische stemmotief is beduidend sterker bij het Agalev-electoraat dan bij het SP-electoraat. Het ideologische stemmotief bij Agalev slorpt het opleidingseffect zelfs volledig weg. In mensentaal betekent dit dat het niet voldoende is om hoogopgeleid te zijn om Agalev te stemmen, men moet in de eerste plaats links-progressief zijn. Bij het SP-electoraat gaat dit niet op, ook los van de ideologische profilering hebben laagopgeleiden een grotere kans om SP te stemmen (na controle voor de ideologische variabele wordt het effect van het opleidingsniveau zelfs nog sterker). Wellicht is in de ogen van veel mensen de SP nog altijd de partij van “de kleine man” en motiveert dit een aantal laagopgeleiden om voor deze partij te stemmen, ook los van linkse ideologische overwegingen.

De “kleine man” is nog altijd oververtegenwoordigd in het electoraat van de Vlaamse sociaal-democratische partij. Toch kan hiermee de traditionele

class politics these die stelt dat mensen onder aan de sociale ladder een affiniteit hebben met “linkse” partijen, terwijl de middenklasse en de hogere klassen overwegend rechts stemmen, niet worden onderschreven. Twee ontwikkelingen hebben dit traditionele schema door elkaar geschud: de opkomst van het Vlaams Blok (een rechtse partij met een sterke aanhang onder de sociaal zwakke bevolkingscategorieën) en van Agalev (een nieuw-linkse partij met een sterke aanhang onder de middenklasse).

6 Conclusies

6.1 *Not beyond Left and Right*

Hoewel minder uitgesproken dan in een aantal andere landen of regio's, zoals bijvoorbeeld Frankrijk maar ook Wallonië, wordt het links-rechts onderscheid ook door Vlaamse politieke commentatoren nog steeds gebruikt om ideologische tegenstellingen in het politieke landschap te kaderen. De politieke actoren zelf zullen zich vaak expliciet trachten te distantiëren van de categorisering van deze commentatoren. Vooral het etiket *rechts* lijkt besmet te zijn. Zowel de VLD als N-VA willen niet met dit etiket geassocieerd worden, beide partijen stellen het links-rechts onderscheid voor als voorbijgestreefd. De enige partij die zich wel nog expliciet met rechts identificeert is het Vlaams Blok, mogelijk verklaart dit de besmetting van deze term voor de andere partijen. Het etiket *links* wordt evenmin veel gebruikt als symbool van zelfidentificatie. Enkel de SP.A gebruikt deze term om zichzelf te beschrijven in officiële teksten of toespraken, vooral als deze naar de eigen achterban zijn gericht.

Alle pogingen tot distantiëring van de links-rechts tegenstelling ten spijt, en ondanks het feit dat rood en blauw door het paarse regeringsproject van de actieve welvaartsstaat naar elkaar zijn toe gegroeid, zien we dat de ideologische posities van de electoraten duidelijk van elkaar verschillen. De verschillen tussen de politieke attitudes van de electoraten van Agalev en SP.A enerzijds, VLD en Vlaams Blok anderzijds, kunnen nog altijd in termen van links en rechts geïnterpreteerd worden.

De links-rechts tegenstelling is tot op zekere hoogte ontdebeld (Elchardus, 1994b). De nieuwe links-rechts breuklijn is gegroeid uit fundamentele ideologische tegenstellingen rond actuele maatschappelijke problematieken, zoals migratie, veiligheid, de multiculturele samenleving en de politieke legitimiteits- of vertrouwenscrisis. Op een aantal vlakken is deze nieuwe breuklijn nog altijd sterk verbonden met de oude, sociaal-economische breuklijn. Zo zijn er een aantal inhoudelijke, ideologische affiniteiten. De rechterkant van de nieuwe breuklijn ontspruit uit een negatief en wantrouwig mens- en maatschappijbeeld. Mensen die vinden dat “iedereen eerst voor zichzelf zorgt”, dat “het parlement een machteloze praatbarak is” en dat “migranten profiteren van onze sociale zekerheid”, hebben doorgaans minder vertrouwen in de door de overheid georganiseerde arrangementen

van de verzorgingsstaat die stoelen op principes van solidariteit. Ook op het niveau van de ideologische kavels en de electoraten zijn de twee breuklijnen aan elkaar gerelateerd. De meeste groepen zijn over het algemeen vrij consistent. Geen enkel ideologisch kavel of electoraat is uitgesproken links op de ene en rechts op de andere breuklijn (of vice versa). Er is echter wel een sociologisch mechanisme dat deze breuklijnen uit elkaar trekt. Jongeren geven relatief minder steun aan de sociale zekerheid en de verzorgingsstaat in vergelijking met de oudere generaties, die nog hebben moeten “vechten” voor deze sociale verwezenlijkingen. Anderzijds profileren jongeren, en vooral hoogopgeleiden zich linkser op de nieuwe breuklijn. De jonge hoogopgeleiden trekken de twee breuklijnen dus uit elkaar met het accentueren van economisch rechtse en cultureel linkse opvattingen. Tekenen van dit verschijnsel treft men aan bij de jonge groep rechts-liberalen: zij zijn uitgesproken rechts op de economische breuklijn, maar gematigd progressief (maar niet uitgesproken links) op de nieuwe breuklijn. Electoraal vindt deze groep vooral aansluiting bij de VLD.

Over het algemeen vindt men onder de Vlaamse bevolking vrij veel steun voor egalitaire ideeën, de sociale zekerheid en de verzorgingsstaat. Dit bleek reeds uit de vorige deelrapporten en wordt ook in dit rapport bevestigd, bijvoorbeeld met de vaststelling dat slechts 17 procent van de bevolking een score hoger dan 50 heeft op de sociaal-economische breuklijn (wat wijst op uitgesproken rechts-liberale sociaal-economische standpunten). Vooral jonge hoogopgeleiden zijn hier vatbaar voor. Toch zijn er voorlopig nog geen echt grote redenen voor ongerustheid over het nakende einde van het draagvlak van de solidariteit, daarvoor is de proportie van de bevolking met uitgesproken economisch rechtse standpunten te klein. Zo bleek uit een studie die zich specifiek toespitste op de houdingen van hoogopgeleiden dat ook in deze aparte doelgroep slechts een minderheid niet bekommerd is om sociale gelijkheid vanuit een harde neoliberale visie (Debusscher & Tresignie, 2002). De economische breuklijn verdeelt immers ook de jonge hoogopgeleiden onderling, een aanzienlijke proportie (vooral onder hen die werkzaam zijn in de door de overheid gesubsidieerde organisaties) houdt er uitgesproken sociaal-progressieve standpunten op na.

Het draagvlak van de solidariteit wordt echter ook door de nieuwe breuklijn uitgedaagd. Aan de rechterkant van de nieuwe breuklijn treft men een harde en cynische houding aan ten aanzien van solidariteit, een visie die bovendien naadloos aansluit bij de radicale kritieken op de verzorgingsstaat. Het sociologisch profiel van de mensen die hiervoor het meest vatbaar zijn, laagopgeleiden en ouderen, is paradoxaal bijna het spiegelbeeld van deze van de economisch rechtse liberalen. De sociaal-economische visie van de personen die zich rechts profileren op de nieuwe breuklijn, kan men nog het best als *economisch populistisch* omschrijven (Derks, 2001). De kritiek die men hier aantreft op de verzorgingsstaat is niet zozeer ingegeven door een liberaal geloof in de economische vrijheid of in een autonoom en zelfstandig kiezend individu, noch vanuit de overtuiging dat er al genoeg

gelijkheid is in onze samenleving. Wel integendeel: het economisch populisme is juist geënt op een sterke maar ontgoochelde verzuchting naar gelijkheid. Deze ontgoocheling vertaalt zich in een afwijzende en cynische houding ten aanzien van het (politieke) establishment en ook ten aanzien van de door de overheid geïnstitutionaliseerde arrangementen van de verzorgingsstaat. Dit fenomeen treffen we vooral aan bij twee ideologische kavelen, de populisten en de petit-bourgeois. Het gelijkheidsstreven van deze groepen wordt niet omgezet in een steun voor een economisch linkse of sociaal-democratische politiek, maar wordt gekaapt door het Vlaams Blok. Deze partij slaagt er steeds beter in om met haar rechts-populistisch programma het sociaal ongenoegen van de “kleine man” aan te spreken.

6.2 Over sociale klassen en politiek in de postindustriële samenleving

Verskillende maatschappelijke evoluties die met elkaar verband houden – de onderwijsexpansie, postindustrialisering, de opkomst van de kenniseconomie, de groeiende materiële welvaart, detraditionalisering en ontzuiling – hebben het politiek landschap niet onberoerd gelaten. Vooral de relatie tussen sociale klassen, politiek en ideologie is grondig gewijzigd. Volgens de klassieke sociologische schema’s stemmen de lagere klassen overwegend links, de midden en hogere klassen overwegend rechts. In de meeste westerse landen is deze relatie sterk verminderd (Nieuwbeerta, 2001). Ook in Vlaanderen is deze evolutie merkbaar met de opkomst van een nieuwe politieke breuklijn en de doorbraak van twee partijen die zich sterk op deze nieuwe breuklijn profileren. Het nieuw-linkse Agalev rekruteert voornamelijk bij de hoogopgeleide middenklasse, terwijl de opkomst van het rechts-populistische Vlaams Blok te wijten is aan de steeds grotere steun van de *kleine man*.

Het Vlaams Blok rekruteert haar electoraat voornamelijk bij een specifiek segment van sociaal kwetsbare groepen, namelijk de lageropgeleiden en niet zozeer de lage inkomensgroepen (zie tabel 7). Het zijn deze groepen die in de postindustriële kennismaatschappij hun status het meest bedreigd zien. De kennismaatschappij wordt geconfronteerd met een “nieuwe sociale kwestie” (Elchardus & Pelleriaux, 2001) die laagopgeleiden en leden van de oude middenklasse plaatst tegenover een hoogopgeleide middenklasse. Dat sociale groepen met een bedreigde sociale status zich laten verleiden door een rechts-populistische retoriek is geenszins een nieuw verschijnsel, zo leert de geschiedenis ons (Lipset, 1981 (1960)-a). Voor wat betreft de culturele gevolgen is er een opvallende parallel tussen de economische crisis van de jaren '30 en de nieuwe sociale kwestie van de laatste decennia. In beide gevallen gaat het om een ideologische vertaling van ressentiment die haar oorsprong vindt in relatieve deprivatie en een afgunstige aspiratie naar sociaal aanzien (zie ook Kochuyt & Derks, 2002).

De laagopgeleiden vormen geen klasse *fur sich* met een collectief bewustzijn. Het “wij-gevoel” is in belangrijke mate verbonden aan etniciteit en slechts in

vage, algemene termen aan sociale posities. “Wij, de hardwerkende Vlamingen” lijkt te worden gecontrasteerd met “zij, de migranten, de politici, het establishment ...”. Het opleidingsniveau is in onze huidige samenleving een cruciale determinant van status en levenskansen geworden, maar deze evolutie heeft niet geleid tot de oprichting van organisaties die expliciet de belangen van respectievelijk de hoog- en laagopgeleiden vertegenwoordigen. De arbeidersbeweging doofde uit in de tweede helft van de twintigste eeuw (Hellemans 1990), maar er is geen “laaggeschooldenbeweging” voor in de plaats gekomen. De huidige positie van laagopgeleiden in de kenniseconomie is ook fundamenteel verschillend met deze van de arbeiders in de traditionele industriële samenleving. Aan arbeiders was in de periode van industrialisering een onmisbare behoefte, terwijl laaggeschoolden in de huidige postindustriële samenleving voornamelijk benaderd worden als een probleemcategorie, waarvan de bijzonderheid zich louter kenmerkt als een gebrek. Het vertoog van de actieve welvaartsstaat, dat in Vlaanderen ook door de sociaal-democratische regeringspartij wordt uitgedragen, legt eveneens een sterke nadruk op scholing en permanente vorming en bevestigt op die manier ongewild de problematisering van laaggeschoolden. nogmaals de “rolloosheid” van de laaggeschoolden.

6.3 Over herverkaveling

De analyse van de ideologische clustergroepen toonde aan hoe en in welke mate de electoraten aansluiting vinden tot de bestaande ideologische kavels. De meeste bevindingen zijn eenvoudig te interpreteren: de links-progressieven vinden sterk aansluiting bij SP en Agalev, de rechts-liberalen bij de VLD, de populisten en petit-bourgeois bij het Vlaams Blok. Twee bevindingen zijn echter minder evident. (1) De traditionele collectivisten hebben op sociaal-economisch vlak een links profiel, maar hebben geen affiniteit met de linkse partijen (ook niet met SP). Zij zijn sterk vertegenwoordigd in het christen-democratisch electoraat, vermoedelijk vormen zij in belangrijke mate de achterban van de christelijke arbeidersbeweging. (2) De petit-bourgeois groep heeft een economisch rechts profiel maar vindt geen aansluiting tot de VLD. De eerste bevinding kwam ook al tot uiting in een analyse op data uit 1995, de tweede bevinding niet, en wijst dus mogelijk op een nieuwe evolutie (Derks, 2000).

In het Vlaamse politieke debat duikt geregeld het thema op van de linkse of progressieve frontvorming. Indien een linkse eenheidspartij er in wil slagen electoraal sterk door te wegen, mag deze zich niet exclusief richten op de kavel van de links-progressieven, maar moet ze ook de traditionele collectivisten bereiken. Dit laatste veronderstelt bijna per definitie de noodzaak van steun uit de christelijke arbeidersbeweging.

Herverkaveling in de richting van een linkse eenmaking zal echter onvermijdelijk leiden tot een confrontatie met het dilemma waar de meeste Europese sociaal-democratische partijen mee te maken krijgen (Elchardus,

1994a; Kitschelt, 1999). Met het accentueren van progressieve standpunten op de nieuwe breuklijn dreigt men de traditionele arbeidersachterban voor het hoofd te stoten, terwijl men met toegevingen aan cultureel conservatieve standpunten de hoogopgeleide links-progressieven dreigt te verliezen. Op dit ogenblik blijft dit dilemma voornamelijk beperkt tot één partij, meerbepaald de SP.A. Deze partij zit electoraal op twee sporen. Ten eerste is het een partij voor de “kleine man” en rekruteert ze bij de laagopgeleiden. Daarnaast rekruteert ze bij een links-progressieve ideologische groep die bevolkt wordt door een relatief welvarende en hoogopgeleide middenklasse.³⁹ Agalev heeft electoraal een eenduidiger profiel, ze rekruteert hoofdzakelijk bij de links-progressieve, hoogopgeleide kiezers.

Linkse herverkaveling kan ook gedacht worden in een aparte specialisatie naar de twee sociale klassen met linkse affiniteiten. Theoretisch leidt dit tot een herverkaveling naar twee linkse partijen. Ten eerste, een partij die zich hoofdzakelijk richt op de nieuwe middenklasse en zich voornamelijk profileert met linkse of progressieve standpunten op de nieuwe breuklijn. Deze partij zou het bestaande electoraat van Agalev, evenals bepaalde delen van SP.A en Spirit kunnen aanspreken. Ze zou zich sterk kunnen verankeren in het links-progressieve kavel. Daarnaast zou een travaillistische partij zich specifiek kunnen richten op mensen onder aan de sociale ladder. Ideologisch zou deze partij zich dan voornamelijk concentreren op de sociaal-economische breuklijn door er op toe te zien dat de gelijkheidsverzuchting die leeft bij haar achterban gekoppeld blijft aan een steun voor een sociale, linkse, interventionistische politiek. Op de nieuwe breuklijn zou deze partij dan een gematigde (centrum-)positie kunnen innemen. Deze partij zou zich kunnen concentreren op het kavel van de traditionele collectivisten en – indien ze er in zou slagen politiek verweesde laagopgeleiden een project aan te bieden – kan ze mogelijk ook een deel van de populisten en de petit-bourgeois “bekeren” en zo het Vlaams Blok wind uit de zeilen nemen.

Een dergelijke linkse herverkaveling zou wellicht een verdere scheiding van de sociaal-economische en de nieuwe breuklijn in de hand werken. Het gekende dilemma waar veel Europese sociaal-democratische partijen mee worden geconfronteerd wordt hiermee opgelost, maar het kan tevens leiden tot een aantal onbedoelde gevolgen. Een nieuw-linkse partij die weinig aanhang kent onder sociaal kwetsbare bevolkingscategorieën maakt veel kans om sociale bekommernissen uit het oog te verliezen. Hierdoor dreigt ze haar linkse profiel te verliezen om op sociaal-economisch vlak terecht te komen in een sowieso al overbevolkt centrum. Anderzijds geldt ook dat een linkse travaillistische partij die sterk focust op de sociaal kwetsbare bevolkingscategorieën behoedzaam moet zijn om op de nieuwe breuklijn niet

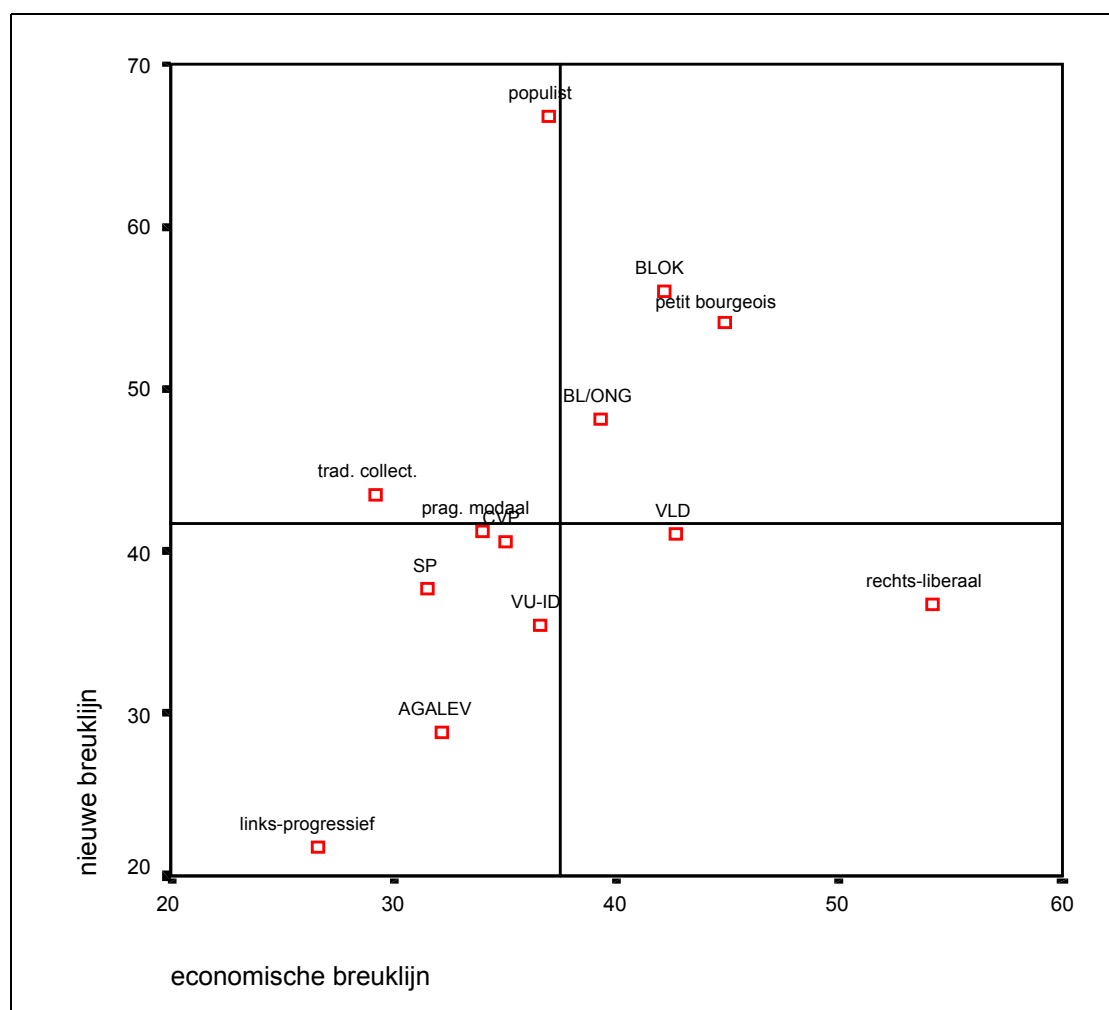
---

³⁹ De recente naamswijziging van SP naar SP.A (Socialistische Partij anders, kan ook gelezen worden als Sociaal Progressief Alternatief) lijkt vooral gericht te zijn op het consolideren van het tweede electorale spoor.

in rechts vaarwater terecht te komen. Vooral toegevingen aan de harde instrumentalistische kanten van de nieuwe breuklijn zijn riskant, omdat deze een cynisch maatschappijbeeld aanzwengelen en hierdoor het draagvlak van de solidariteit en dus het eigen ideologisch project ondergraven.

Een herverkaveling aan de rechterkant van het politieke spectrum behoort theoretisch eveneens tot de mogelijkheden. Een dergelijke operatie zal waarschijnlijk eveneens met problemen af te rekenen krijgen die verband houden met de breuklijnen. VLD en Vlaams Blok spreken duidelijk verschillende sociologische en ideologische groepen aan en het zal moeilijk, zonet onmogelijk zijn, om deze te verenigen. Vooral op de nieuwe breuklijn is de kloof tussen VLD en Vlaams Blok zeer groot. Op de sociaal-economische breuklijn positioneren beide electoraten zich ongeveer even “rechts”, maar ze geven het wel duidelijk een aparte invulling. Het VLD-electoraat is voorstander van een economisch liberalisme, terwijl de houding van het Vlaams Blok electoraat beter omschreven kan worden als “economisch populistisch”.

GRAFIEK 5: DE VERDELING VAN DE CLUSTERGROEPEN EN DE PARTIJELECTORATEN OVER DE TWEE BREUKLIJNEN

Bijlage

Deze bijdrage steunt op de gegevens van het onderzoek TOR2001: draagvlak solidariteit, een postenquête die ingevuld werd door 3616 Vlamingen van 18 tot 75 jaar. Voor meer informatie kan naar het technisch rapport worden verwezen (Elchardus & Tresignie, 2002).

Voor de sociografische analyse werden drie variabelen geconstrueerd die betrekking hebben op de sociaal-economische status van de respondent.

- **Laag gezinsinkomen** (dummy). De enquête bevat een vraag waarin gepeild wordt naar het totaal beschikbare (netto) maandelijks gezinsinkomen aan de hand van een aantal inkomenscategorieën. Voor elk huishoudaantal werd de mediaancategorie voor het gezinsinkomen berekend. De respondenten met een gezinsinkomen lager dan de mediaancategorie (rekening houdend met het aantal leden dat hiervan moet leven) krijgen voor deze dummy-variabele de waarde 1. Dit geeft volgend resultaat: gezinnen bestaande uit één of twee personen, minder dan 40000BEF/maand; drie personen, minder dan 60000BEF/maand, 4 personen of meer, minder dan 80000BEF/maand.
- **Opleiding**: hoogst behaalde diploma in vier categorieën: (1) geen of lager onderwijs, (2) lager secundair onderwijs; (3) hoger secundair onderwijs; (4) hoger (universitair of niet-universitair) onderwijs.
- **Beroepssector**: (1) zelfstandige, (2) werknemer in de privésector, (3) werknemer bij de overheid, (4) werknemer in een door de overheid gesubsidieerde organisatie.

Voor de operationalisering van de attitudemeetschalen kan naar het technisch rapport worden verwezen (Elchardus & Tresignie, 2002). Voor dit rapport werd één nieuwe meetschaal ontworpen, met name voor de houding ten aanzien van de sociaal-economische breuklijn. Deze schaal bevat een selectie van items uit de vijf meetschalen die betrekking hebben op sociaal-economische opinies. De vijf oorspronkelijke meetschalen zijn:

- **Gelijkheidsverzuchting**: onvrede ten aanzien van de bestaande sociale ongelijkheden en een verzuchting om deze ongelijkheden op te heffen, gemeten met zes items waaronder “de klassenverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu” en “in Vlaanderen worden de rijke mensen steeds rijker en de arme mensen steeds armer”.
- **Zin sociale zekerheid**: items waarin gepeild wordt naar de motieven om bij te dragen aan de sociale zekerheid, waarin het accent ligt op de algemene, morele zingeving (vier items waaronder “omdat het een morele plicht is ten opzichte van de zwakkeren in de samenleving” en “omdat de onderlinge solidariteit dat vereist”).

- **Bereidheid tot bijdrage:** geeft de algemene steun weer voor het sociale zekerheidssysteem vanuit het principe van herverdeling, waarbij tevens gepeild wordt naar de mate waarin men hiertoe persoonlijk een bijdrage wil leveren, gemeten met vier items waaronder “om een gelijkere samenleving te krijgen ben ik bereid meer sociale zekerheidsbijdrage te betalen” en “onze sociale uitkeringen mogen in geen geval minder worden, ook al betekent dat voor sommigen extra financiële offers”.
- **Positieve perceptie sociale zekerheid:** geeft aan in welke mate de respondent de algemene voordelen van de sociale zekerheid benadrukt, gemeten met vier items waaronder “de sociale zekerheid zorgt ervoor dat grootschalige armoede en ellende vermeden worden” en “door de sociale zekerheid wordt voor velen het leven vrijer en aangenamer”.
- **Kritiek verzorgingsstaat:** geeft aan in welke mate men vatbaar is voor de radicale kritieken op de verzorgingsstaat, gemeten met zes items waaronder “de verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen lui worden” en “de sociale zekerheid zorgt ervoor dat de economie in het slop geraakt”.

TABEL 14: HOOFDCOMPONENTENANALYSE MET DE 15 ITEMS GESELECTEERD VOOR DE SOCIAAL-ECONOMISCHE BREUKLIJN

	PCA-lading
Onze sociale uitkeringen mogen in geen geval minder worden, ook al betekent dat voor sommigen extra financiële offers	0,518
Mensen met een hoog inkomen moeten meer belastingen betalen ten voordele van SZ dan mensen met een laag inkomen	0,545
Ik ben bereid meer belastingen te betalen om de uitkeringen van de sociale zekerheid in de toekomst even hoog te houden als nu	0,507
Om een gelijkere samenleving te krijgen ben ik bereid meer sociale zekerheidsbijdrage te betalen	0,529
De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen lui worden	-0,407
De sociale zekerheid zorgt ervoor dat de economie in het slop geraakt	-0,420
Door de sociale zekerheid stijgt de werkloosheid	-0,422
De verschillen tussen de hoge en de lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn	-0,460
De verschillen tussen rijk en arm zijn nog steeds te groot	0,507
De klassenverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu	0,511
De overheid zou de inkomens moeten herverdelen ten voordele van de zwakkere in de maatschappij	0,589
(Reden tot bijdrage SZ:) Omdat het een morele plicht is ten opzichte van de zwakkeren in de samenleving	0,650
(Reden tot bijdrage SZ:) Omdat het voor een moderne samenleving als de onze gewoon nodig is dat er sociale verzekeringen zijn	0,556
(Reden tot bijdrage SZ:) Omdat ik persoonlijk meevoel met het lot van uitkeringsgerechtigden	0,686
(Reden tot bijdrage SZ:) Omdat de onderlinge solidariteit dat vereist	0,662
Cronbach alfa	0,82
Verklaarde variantie	28,9 %
Eigenwaarde	4,34

Voor de constructie van de meta-schaal **sociaal-economische breuklijn** werden alle 27 items van de 5 meetschalen die betrekking hebben op sociaal-economische opinies apart ingevoerd in een hoofdcomponentenanalyse. De meetschaal voor de sociaal-economische breuklijn is een

gebalanceerde somschaal van 15 van deze reeks van 27 items met een lading van minstens 0,40 op de eerste (ongeroteerde) hoofdcomponent. De schaal werd zo geoperationaliseerd dat een lage een linkse, en een hoge een rechtse positie op de sociaal-economische breuklijn weergeeft.

In tabel 14 staan de ladingen uit de hoofdcomponentenanalyse die uitgevoerd werd met de selectie van de 15 items. Er wordt tevens een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd, met een bevredigend resultaat (cronbach alfa 0,82).

De **nieuwe breuklijn** werden gemeten als de som van vier deelschalen die ook in voorgaand onderzoek meermaals gebruikt werden om het concept van de nieuwe breuklijn te operationaliseren:

- **Utilitair individualisme:** meet de vatbaarheid voor een vertoog dat gericht is op het nastreven van het individuele materiële eigenbelang, vanuit de idee dat iedereen in de samenleving zelfzuchtig is, gemeten met vier items waaronder “de mensheid, onze naasten, solidariteit ... wat een onzin allemaal, iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen” en “het nastreven van je persoonlijk succes is belangrijker dan te zorgen voor een goede verstandhouding met je medemensen”.
- **Autoritarisme:** verkorte autoritarismeschaal van Adorno e.a. (1969 (1950)) gemeten met vier items waaronder “gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de twee belangrijkste deugden die kinderen moeten leren” en “we hebben nood aan sterke leiders die ons voorschrijven wat we moeten doen”.
- **Antipolitiek:** negatieve houding ten aanzien van de actuele politieke democratie, gemeten met zes items waaronder “het parlement is een machteloze praatbarak, je kunt het beter afschaffen” en “zonder politieke partijen zou het in ons land veel beter gaan”.
- **Etnocentrisme:** negatieve houding ten aanzien van (voornamelijk Turkse en Marokkaanse) migranten, gemeten met vijf items waaronder “migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen” en “de gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid”.

Bibliografie

- Adorno, T. W., E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson & R. N. Sandford (1969 (1950)). The Authoritarian Personality. New York, Norton Library.
- Bell, D. (1962). The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties. New York, The Free Press.
- Clark, T. N. & S. M. Lipset (2001). Are Social Classes Dying? The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification. T. N. Clark & S. M. Lipset. Washington, D.C., Woodrow Wilson Center Press: 39-54.
- D'Anjou, L. J. M., A. Steijn & D. Van Aarsen (1995). "Social Position, Ideology, and Distributive Justice." Social Justice Research **8**(4): 351-384.
- de Regt, A. (1984). Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940; een historisch-sociologische studie. Amsterdam, Boom.
- De Witte, H. (1990). Conformisme, radicalisme en machteloosheid. Een onderzoek naar de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen van arbeiders in Vlaanderen. Leuven, HIVA.
- De Witte, H. (1997). "De ideologische cultuur van arbeiders in Vlaanderen. Een replicatie en uitbreiding op basis van de ISPO-data." Tijdschrift voor Sociologie **18**(1-2): 53-78.
- De Witte, H. & J. Billiet (1999). Economic and cultural conservatism in Flanders: In search of concepts, determinants and impact on voting behaviour. Ideology in the Low Countries. Trends, Models and Lacunae. H. De Witte & P. Scheepers. Assen, Van Gorcum: 91-120.
- Debusscher, M. & C. Tresignie (2002). De ontsluiting van solidariteitsgevoelens bij hooggeschoolden. De symbolische samenleving. M. Elchardus & I. Glorieux. Tielt, Lannoo (ter perse).
- Derks, A. (2000). Individualisme zonder verhaal. Een onderzoek naar de verspreiding en de betekenis van individualistische vertogen in Vlaanderen. Brussel, Vubpress.
- Derks, A. (2001). "Progressief of populistisch? De economische attitudes van sociaal zwakke categorieën nader onderzocht." Sociologische Gids **48**(3): 272-293.
- Di Tella, T. S. (1995). Populism. The Encyclopedia of Democracy. S. M. Lipset. Washington D.C., Congressional Quarterly Inc. **III**: 985-989.
- Elchardus, M. (1994a). "Gekaapte deugden. Over de nieuwe politieke breuklijn en de zin van limieten." Samenleving en Politiek **1**(1): 20-27.
- Elchardus, M. (1994b). "Verschillende werelden: over de ontdubbeling van links en rechts." Samenleving en Politiek **1**(7): 5-17.

Elchardus, M. & A. Derks (1996). "Culture Conflict and its Consequences for the Legitimation Crisis." Res Publica **38**(2): 237-253.

Elchardus, M., I. Glorieux, A. Derks & K. Pelleriaux (1996). Voorspelbaar ongeluk. Over de letsels die werkloosheid nalaat bij mannen en hun kinderen. Brussel, VUBPress.

Elchardus, M., L. Huyse & M. Hooghe (2000). Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap. Brussel, Vubpress.

Elchardus, M. & K. Pelleriaux (1998). De polis verdeeld - Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren. De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen, Verkiezingen van 21 mei 1995. M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten. Leuven, Acco: 183-210.

Elchardus, M. & K. Pelleriaux (2001). De nieuwe sociale kwestie. Begripsverduidelijking en discussienota. Brussel, TOR onderzoeksgroep.

Elchardus, M. & C. Tresignie (2002). Draagvlak van de solidariteit. Technisch verslag van opzet en verloop van de dataverzameling. Brussel, TOR onderzoeksgroep.

Esping-Andersen, G. (1999). Politics Without Class? Postindustrial Cleavages in Europe and America. Continuity and Change in Contemporary Capitalism. H. Kitschelt, P. Lange, G. Marks & J. D. Stephens. Cambridge, Cambridge University Press.

Evans, G. (1993). "Class, Powerlessness and Political Polarization." European Journal of Social Psychology **23**: 495-511.

Evans, G., A. Heath & M. Lalljee (1996). "Measuring Left-Right and Libertarian-Authoritarian Values in the British electorate." British Journal of Sociology **47**(1): 93-112.

Flora, P., Ed. (1999). State formation, nation-building and mass politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan. Oxford, Oxford University Press.

Fukuyama, F. (1992). The end of history and the last man. New York, Free Press.

Giddens, A. (1998). The Third Way: The Renewal of Social Democracy. Oxford, Polity Press.

Heath, A., G. Evans & J. Martin (1993). "The Measurement of Core Beliefs and Values: The Development of Balanced Socialist/Laissez Faire and Libertarian/Authoritarian Scales." British Journal of Political Science **21**: 115-132.

Heath, A., G. Evans & J. Martin (1994). "The Measurement of Core Beliefs and Values: The Development of Balanced Socialist/Laissez Faire and Libertarian/Authoritarian Scales." British Journal of Political Science **21**: 115-132.

- Hellemans, S. (1990). Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800. Leuven, Universitaire Pers Leuven.
- Hooghe, M. (1999). "De persistentie van de verzuiling op micro-niveau in Vlaanderen. Een analyse van surveydata over lidmaatschap, zuilintegratie, stemgedrag en maatschappelijke houdingen." Res Publica **41**(4): 391-420.
- Hout, M., C. Brooks & J. Manza (2001). The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies. The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification. T. N. Clark & S. M. Lipset. Washington, D.C., Woodrow Wilson Center Press: 55-75.
- Houtman, D. (1997). "Klassepositie, conservatisme en progressiviteit. Theoretische problemen rond empirische samenhangen." Tijdschrift voor Sociologie **18**(1-2): 79-102.
- Houtman, D. (2000). Een blinde vlek voor cultuur. Sociologen over cultureel conservatisme, klassen en moderniteit. Assen, Van Gorcum.
- Huyse, L. (1987). De verzuiling voorbij. Leuven, Kritak.
- Huyse, L. (2002). Gullivers probleem. Essay over de toekomst van de politiek. Leuven, Van Halewijck.
- Ionescu, G. & E. Gellner, Eds. (1969). Populism. Its Meaning and National Characteristics. Letchworth, The Garden City Press.
- Kitschelt, H. (1999). European Social Democracy Between Political Economy and Electoral Competition. Continuity and Change in Contemporary Capitalism. H. Kitschelt, P. Lange, G. Marks & J. D. Stephens. Cambridge, Cambridge University Press: 317-345.
- Kochuyt, T. (1999). Over een Ondercultuur. Een cultuursociologische studie naar de relatieve deprivatie van arme gezinnen. Departement Sociologie. Katholieke Universiteit Leuven.
- Kochuyt, T. & A. Derks (2002). Ressentiment. Over het verongelijkt gelijk van ondergeschikte posities. Beiroet/Brussel, Université Saint-Joseph/VUB TOR-onderzoeksgroep.
- Ladd, E. C. & S. M. Lipset (1975). The Divided Academy: Professors and Politics. New York, Free Press.
- Laermans, R. (1992). In de greep van de "moderne tijd". Modernisering en verzuiling: evoluties binnen de ACW-vormingsorganisaties. Leuven, Garant.
- Lipset, S. M. (1981). Political Man Updated. Political Man. The Social Bases of Politics. Baltimore, John Hopkins University Press: 459-523.
- Lipset, S. M. (1981 (1960)-a). "Facism" - Left, Right and Center. Political Man. The Social Bases of Politics. Baltimore, John Hopkins University Press: 127-179.

Lipset, S. M. (1981 (1960)-b). Working-class Authoritarianism. Political Man. The Social Bases of Politics. Baltimore, John Hopkins University Press: 87-126.

Lis, C., H. Soly & D. Van Damme (1985). Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914). Leuven, Kritak.

Middendorp, C. P. (1978). Progressiveness and Conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class. Den Haag, Mouton.

Middendorp, C. P. (1979). Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. De jaren 60 en 70. Amsterdam, Boom.

Middendorp, C. P. (1991). Ideology in Dutch Politics. The Democratic System Reconsidered, 1970-1985. Assen, Van Gorcum.

Nieuwbeerta, P. (2001). The Democratic Class Struggle in Postwar Societies: Traditional Class Voting in Twenty Countries, 1945-1990. The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification. T. N. Clark & S. M. Lipset. Washington, D.C., Woodrow Wilson Center Press.

Pakulski, J. & M. Waters (1996). The Death of Class. London, Sage.

Svallfors, S. (1995). "The End of Class Politics? Structural Cleavages and Attitudes to Swedish Welfare Policies." Acta Sociologica **38**(1): 53-74.

Svallfors, S. (1997). "Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western Nations." European Sociological Review **13**(3): 283-304.

Tresignie, C., M. Elchardus & A. Derks (2002). Het draagvlak van de solidariteit. Voor- en nadelen van de verzorgingsstaat. Brussel, TOR onderzoeksgroep.

Van Schuur, W. H. & H. A. L. Kiers (1994). "Why Factor Analysis Often is the Incorrect Model for Analyzing Bipolar Concepts, and What Model to Use Instead." Applied Psychological Measurement **18**(2): 97-110.

Wildeboer Schut, J. M., J. C. Vrooman & P. T. de Beer (2000). De maat van de verzorgingsstaat. Rijswijk, SCP.

Wiles, P. (1969). A Syndrome, not a doctrine: some elementary theses on populism. Populism, Its Meaning and National Characteristics. G. Ionescu & E. Gellner. London, The Garden City Press: 166-179.

Witte, E., J. Craeybeckx & A. Meynen (1997). Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden. Brussel, VUBPress.

Zweig, F. (1965 (1961)). De werkers van de welvaartsstaat. Utrecht, Het Spectrum.